

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

ПОПОВИЧ Ігор Степанович

УДК 316.6 : 159.923.2

ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНИХ ОЧІКУВАНЬ ОСОБИСТОСТІ

19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Сєвєродонецьк – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Херсонському державному університеті МОН України, кафедра педагогіки, психології й освітнього менеджменту, м. Херсон.

Науковий консультант: доктор психологічних наук, професор
Блинова Олена Євгенівна,
Херсонський державний університет
МОН України, кафедра загальної та
соціальної психології, завідувач.

Офіційні опоненти: член-кореспондент НАПН України,
доктор психологічних наук, професор
Карамушка Людмила Миколаївна,
Інститут психології імені Г. С. Костюка
НАПН України, лабораторія організаційної
та соціальної психології, завідувач;

доктор психологічних наук, професор
Пілецька Любомира Сидорівна,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника,
МОН України, кафедра соціальної
психології, професор;

доктор психологічних наук, доцент
Кононенко Оксана Іванівна,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова МОН України,
кафедра диференціальної і спеціальної
психології, професор.

Захист відбудеться «27» листопада 2017 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.051.11 Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля МОН України за адресою: 04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-А.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля МОН України за адресою: 93406, Луганська обл., м. Сєверодонецьк, просп. Центральний, 59-А.

Автореферат розіслано «26» жовтня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Г. Лосієвська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Українська держава перебуває у вирі глобальних змін, пошуку шляхів, засобів і прийомів ефективного впровадження прогресивних технологій та інновацій. Це супроводжується реформами в різних сферах людського буття. Відбувається миттєвий обмін інформацією, знаннями та нововведеннями. Особливої актуальності набуває феномен темпоральності, що знаменує собою парадигмальний поворот сучасної науки від того, що існує, до того, що з'являється. При цьому психотемпоральна проблематика має вийти за межі розробки теорій особистості та індивідуальної психотерапії, стати одним із важливих напрямів вивчення психології мас і шляхів її корекції (А. Б. Коваленко, С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський, Т. М. Титаренко та ін.).

Закономірним є посилення уваги сучасної освіти до вивчення соціально-психологічної теорії, дослідження суб'єктної реальності людини, людини як творця самої себе (М. Й. Боришевський, В. О. Васютинський, Н. Є. Завацька, Л. М. Карамушка, В. О. Татенко та ін.). Суспільство потребує дієвих методів розв'язання економічних, політичних і культурних криз. А соціально-економічні зміни, що відбуваються в суспільстві, зумовлюють висунення нових вимог до особистості фахівця – психологічно компетентного професіонала, здатного спільно з групою розв'язувати завдання, прогнозувати перебіг подій, вміти миттєво реагувати на зміни, оперативно діяти в екстремальних ситуаціях, впроваджувати інноваційні, прогресивні технології. За таких умов особливої актуальності набула проблема оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості. Так очікування випускників середніх загальноосвітніх та середньо-професійних навчальних закладів почасти не збігаються з реаліями взаємин у навчальних групах вузів, середніх спеціальних закладів та професійно-технічних училищ, які готують фахівців вузької спеціалізації і мають чітко регламентований статут. Це, в свою чергу, породжує додаткові конфлікти, невідповідність між очікуваним та реальним перебігом подій зокрема, і бажаним результатом в цілому. Соціальні очікування випускників вузів, оптантів, стажерів та тих, хто змінює місце роботи, супроводжуються не меншим психоемоційним напруженням у прагненні наблизити бажане до реального. Крім того, демократичне суспільство висуває нові вимоги до рівня комунікативних вмінь фахівців, їх толерантності, здатності до саморегуляції, досягнення яких можливе, в першу чергу, через оптимізацію розвитку та психокорекцію соціальних очікувань особистості.

Проблема полягає не тільки у дослідженні соціальних очікувань як одного з феноменів соціально-психологічної теорії, а як важливого регулятора соціальної поведінки особистості, її здатності прогнозувати перебіг подій, конструювати своє майбутнє. Разом із цим є нагальна потреба у розробці й обґрунтуванні соціально-психологічної концепції соціальних очікувань особистості; емпіричному дослідженні їх змістових психологічних параметрів та структурних складових.

Стан розробки проблеми дослідження. Загальнотеоретичні та методологічні аспекти дослідження соціальних очікувань посідають значне місце у працях видатних психологів сучасності (К. О. Абульханова-Славська, Р. Б. Бернс, О. Є. Блинова, М. С. Бобнева, М. Й. Боришевський, В. О. Васютинський,

Я. Л. Коломінський, О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн, В. О. Татенко, Т. Шибутані та ін.).

Базуючись на фундаментальних положеннях розуміння особистості як суб'єкта самоактивності, соціальні очікування розглядаються як прояв самосвідомості особистості, важлива її складова, базовий психологічний механізм саморегуляції поведінки особистості (Р. Б. Бернс, В. Джемс, Л. М. Карамушка, І. С. Кон, Т. М. Титаренко, С. П. Тищенко та ін.). Соціальні очікування розуміють як складову ціннісно-смыслову сфери особистості, соціальних цінностей і ціннісних орієнтацій (Г. М. Андреева, М. С. Бобнева, М. Й. Боришевський, С. І. Гарькавець, О. І. Кононенко, Л. С. Пілецька та ін.). Вчені акцентують увагу на провідній ролі соціальних очікувань в міжособистісній перцепції та інтеракції, становленні й налагодженні взаєморозуміння (О. О. Бодальов, Г. Келлі, Е. Е. Лінчевський, В. Б. Ольшанський, Ф. Хайдегер та ін.), на формі очікуваної оцінки, що є видом соціальної оцінки, соціальній стереотипізації та прояві особистісної рефлексії (О. Є. Блинова, В. Й. Бочелюк, Н. Й. Гуткіна, К. Т. Соколова, М. В. Тоба та ін.).

Дослідження очікувань та привабливості як детермінант мотивації особистості були здобутком таких науковців: Дж. С. Адамс, К. П. Альдерфер, Дж. В. Аткинсон, Р. Л. Аткинсон, А. Бандура, В. К. Вілюнас, В. Г. Врум, Ф. Герцберг, М. Л. Гомеллаурі, Е. Л. Деці, С. Епстайн, Е. А. Локе, Е. Е. Лоулер, Д. МакГрегор, Д. К. МакКлелланд, Л. В. Портер, С. П. Роббінс, Дж. Б. Роттер, П. В. Симонов, Е. Стотланд, Х. Хекхаузен та ін.

На очікування, як різновид та форму антиципаційного процесу, вказували Т. Ф. Базилевич, І. Г. Батраченко, В. Вундт, О. А. Коновалова, Б. Ф. Ломов, В. Д. Менделевич, Л. А. Регуш, О. О. Сергієнко, Є. Н. Сурков, О. В. Шевяков та ін. Філософи вивчали проблеми очікувань, ідеалу, очікуваного образу людини, конструювання майбутнього (Л. Й. Вітгенштейн, М. А. Журба, Дж. Келлі, Д. В. Гусєв, І. В. Желтикова, Є. С. Маслов, Ж. П. Сартр, О. М. Єременко, М. Хайдегер та ін.). Соціальні очікування, суб'єктивна реальність людини були об'єктом уваги соціологів (О. Г. Злобіна, Ю. В. Купріянова, Р. Г. Дарендорф, Дж. П. Джібс, Т. Парсонс, Н. І. Соболева та ін.). Феноменологію соціальних очікувань, зокрема екзистенційний аспект, вивчали М. М. Карпицький, А. М. Книгін, О. Є. Сапогова, Г. М. Тарнапольська та ін. Особливої актуальності набули дослідження соціальних очікувань в сімейних стосунках і шлюбних взаєминах (О. М. Волкова, Ю. А. Завацький, Г. В. Лагонда, Т. М. Трапезникова, Н. Є. Хлопоніна та ін.). Одним із сучасних наукових напрямків є дослідження соціально-психологічного змісту професійних очікувань (Т. П. Борисова, М. Ю. Варбан, М. В. Сурякова, О. В. Тишковський, А. П. Фрадинська та ін.).

Слід відзначити, що в останні десятиріччя все більше уваги приділяється психології конструювання майбутнього (А. С. Борисюк, Ю. О. Бохонкова, З. Я. Ковальчук, О. М. Кочубейник, О. В. Михальський та ін.).

Водночас проблема психології соціальних очікувань особистості залишається недостатньо вивченою, потребує фундаментального теоретико-методологічного обґрунтування та емпіричного дослідження. Науковий інтерес складають

психологічні змістові параметри, механізми та функції соціальних очікувань, побудова структурно-функціональної моделі соціальних очікувань особистості.

Отже, актуальність вирішення означеної проблематики, її складність, багатогранність та недостатнє розроблення теоретичних і практичних аспектів в спрямованості до сучасних умов освіти України, а також соціальна значущість, зумовили вибір теми дисертаційної роботи: *«Психологія соціальних очікувань особистості»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в рамках держбюджетних фундаментальних тем кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету «Моніторинг освітньо-наукового простору як фактор інноваційного розвитку вищого навчального закладу» (номер державної реєстрації 0112U001436), «Сучасні технології підготовки майбутніх менеджерів освітньої сфери у контексті єдиного європейського простору» (номер державної реєстрації 0115U001127) і кафедри загальної та соціальної психології Херсонського державного університету: «Соціально-психологічні технології розвитку особистості» (номер державної реєстрації 0115U001718). Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Херсонського державного університету (протокол № 12 від 26 травня 2014 р.), узгоджено Радою з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології НАПН України (протокол № 6 від 17 червня 2014 р.).

Об'єкт дослідження – соціальні очікування особистості.

Предмет дослідження – змістові психологічні параметри та структурні складові соціальних очікувань особистості.

Мета дослідження – розробити й обґрунтувати соціально-психологічну концепцію соціальних очікувань особистості; емпірично дослідити змістові психологічні параметри та структурні складові соціальних очікувань особистості; розробити методологічні, змістово-процесуальні засади реалізації програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості.

Для досягнення поставленої мети були сформульовані такі **завдання дослідження**:

1. Провести теоретичний аналіз проблеми соціальних очікувань особистості, з'ясувати сутнісні ознаки обраного феномену та систематизувати дослідження соціальних очікувань особистості.

2. Обґрунтувати методологічну базу вивчення соціальних очікувань особистості як психічного процесу, стану, властивості та як процесу і результату відображення, конструювання соціальної дійсності.

3. Визначити концептуальні основи соціальних очікувань особистості та запропонувати їх структурно-функціональну модель.

4. Запропонувати психодіагностичний інструментарій дослідження соціальних очікувань особистості та емпірично визначити їх основні змістові параметри.

5. Розкрити методологічні, змістово-процесуальні засади побудови програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості.

6. Апробувати програму оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості, та перевірити її ефективність.

Теоретико-методологічні засади дослідження склали: принципи системного і системно-генетичного підходів до аналізу становлення особистості та її активності (Г. О. Балл, Л. С. Виготський, Б. Ф. Ломов, С. Д. Максименко, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелева та ін.); загальнопсихологічні теорії свідомості та самосвідомості особистості (Р. Б. Бернс, М. Й. Боришевський, В. Джемс, А. Б. Коваленко, С. Л. Рубінштейн, М. В. Савчин, М. М. Слюсаревський, П. Р. Чамата, Ю. М. Швалб та ін.); теоретичні положення міжособистісної взаємодії (Г. М. Андреєва, М. С. Бобнєва, В. Й. Бочелюк, П. П. Горностай, Н. Є. Завацька, Я. Л. Коломінський, Т. Шибутані та ін.); теорії активності суб'єкта в процесі діяльності та спілкування (О. Є. Блинова, С. О. Гарькавець, Л. М. Карамушка, Г. С. Костюк, С. Л. Рубінштейн, В. О. Татенко, О. В. Тишковський та ін.); концепції про зумовленість особистісного розвитку діяльністю (М. Й. Боришевський, Л. М. Карамушка, О. І. Кононенко, О. М. Леонт'єв, С. Д. Максименко, Л. С. Пілецька та ін.); концепції соціалізації та розвитку особистості в процесі навчання (О. Є. Блинова, А. С. Борисюк, В. Й. Бочелюк, Л. М. Карамушка, З. С. Карпенко, З. Я. Ковальчук та ін.); теоретико-методологічні принципи розуміння інтра- та інтерпсихічних явищ (К. О. Абульханова-Славська, Б. Г. Анан'єв, А. В. Брушлинський, С. Л. Рубінштейн та ін.), розвинуті у концепціях суб'єктності та колективної суб'єктності (Г. О. Балл, В. О. Васютинський, О. О. Сергієнко, В. О. Татенко та ін.).

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та розв'язання завдань використано комплекс методів дослідження:

- *теоретичні методи:* теоретичний аналіз наукових джерел, який поєднав науково-категорійний аналіз поняття «соціальні очікування», встановлення родовидових зв'язків, виокремлення семантичних концептів та ретроспективний аналіз наукових джерел; системний метод для визначення концептуальних положень соціальних очікувань особистості; моделювання – з метою створення структурно-функціональної моделі соціальних очікувань особистості; методи інтерпретації та узагальнення результатів теоретичних, емпіричних досліджень проблеми соціальних очікувань особистості;

- *емпіричні методи:* психодіагностичні методи, які використовувалися для збору емпіричних даних з метою дослідження складових структурно-функціональної моделі соціальних очікувань особистості, процесу конструювання і відображення особистістю соціальної дійсності, процесу психічної регуляції соціальної поведінки особистості (тест «Смисложиттєві орієнтації» (Дж. Крамбо та Л. Махолік, адаптація Д. О. Леонт'єва), опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю» (Дж. Б. Роттер, адаптація Є. Ф. Бажина, Є. А. Голинкіної, О. М. Еткінда), опитувальник «Рівень домагань особистості» (В. К. Гербачевський), авторські соціометрична методика «Експектометрія», опитувальник «Рівень соціальних очікувань», контент-аналітичні методики «Очікувана ситуація» і «Реалізація очікувань»);

- *методи формувального експерименту:* соціально-психологічний тренінг, моделювання соціального контексту міжособистісної взаємодії, психологічне консультування, психокорекційні вправи, післятренінговий супровід, лекція, бесіда,

дискусія, авторська методика «Експертна оцінка результатів діяльності та особливостей соціальної взаємодії»;

- *методи математичної обробки даних*: коефіцієнти кореляції Спірмена (r_s) і Пірсона (r_{xy}) для пошуку взаємозв'язків між отриманими показниками; λ -критерій Колмогорова-Смирнова для перевірки розподілів значень вимірюваних параметрів; дисперсійний аналіз ANOVA (Analysis of Variance) Фішера (F) для факторизації авторського опитувальника «Рівень соціальних очікувань»; U -критерій Манна-Уїтні і T -критерій Ф. Вілкоксона для порівняння отриманих емпіричних показників з їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовим узагальненням. Для об'єднання досліджуваних параметрів соціальних очікувань особистості у наочні таксономії, застосовано кластерний аналіз методом k -середніх. Статистичну обробку емпіричних даних і графічну презентацію результатів здійснено за допомогою статистичних програм SPSS v. 23.0 та MS Excel.

Організація і база дослідження. Дослідження проводилось впродовж 2009–2016 рр. на базі вищих навчальних закладів, підприємств, комунальних закладів та установ різних регіонів України. Загальний обсяг вибірки – 2553 досліджуваних, серед них: студенти гуманітарного факультету Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка, мистецького факультету Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, факультету філології та журналістики, факультету фізики, математики та інформатики Херсонського державного університету, студенти технічних та гуманітарних спеціальностей Херсонського національного технічного університету; учні ДНЗ «Херсонський професійний суднобудівний ліцей», співробітники Всеукраїнської мережі будівельно-господарських супермаркетів «33м²етра»: ТОВ «Новострой-Люкс» (м. Нікополь), ТОВ «Максі Трейд» (м. Білгород-Дністровський), ТОВ «Будівельний бум» (м. Токмак), ТОВ «МАК «Монополія» (м. Херсон), ТОВ «ПМК-19» (м. Херсон); пацієнти КЗ «Херсонська обласна психіатрична лікарня», КУ «Обласний наркологічний диспансер» Херсонської обласної ради. При формуванні вибірки враховувались критерії змістовності, репрезентативності, еквівалентності.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечено теоретичним аналізом проблеми, методологічним обґрунтуванням вихідних теоретичних положень, використанням взаємодоповнюючих методів, що відповідають меті та завданням дослідження, репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісного та якісного аналізів отриманих емпіричних даних, використанням методів математичної обробки даних.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що:

– *вперше розроблено і обґрунтовано* соціально-психологічну концепцію соціальних очікувань особистості; *визначено* зміст поняття «соціальні очікування особистості», встановлено родо-видові зв'язки поняття «соціальні очікування», виокремлено семантичні концепти, з'ясовано роль соціальних очікувань у становленні та розвитку особистості; *обґрунтовано* теоретико-методологічну базу дослідження психології соціальних очікувань особистості; *показано*, що дослідження соціальних очікувань як психічного процесу, стану і властивості

утворює основний понятійний базис, на якому будується психологія соціальних очікувань особистості; *побудовано* структурно-функціональну модель соціальних очікувань особистості, визначено її структурні складові (соціально-психологічні особливості обізнаності особистості про передбачуваний перебіг подій, соціально-психологічні особливості очікуваного ставлення особистості до учасників міжособистісної взаємодії та соціально-психологічні особливості регуляції особистістю очікуваних результатів діяльності); *розкрито* змістові психологічні параметри (психологічні механізми, функції, властивості) соціальних очікувань особистості; запропоновано рівні сформованості (високий, середній, низький) та типи (реалістичний, пасивноосмислений, поміркований, активноосмислений, нереалістичний) соціальних очікувань особистості; *створено й апробовано* психодіагностичний інструментарій дослідження змістових психологічних параметрів та структурних складових соціальних очікувань особистості; *обґрунтовано* змістово-процесуальні засади реалізації програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості; *розроблено і впроваджено* програму оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості, доведено її ефективність;

– *поглиблено уявлення* про змістові психологічні параметри і структурні складові соціальних очікувань особистості, про функції і психологічні механізми досліджуваного феномену; розуміння типологічних особливостей та наочних таксономій соціальних очікувань особистості;

– *набули подальшого розвитку* методи, прийоми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості.

Теоретичне значення дослідження полягає: у розробці концептуальних психологічних засад вивчення, оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості; у визначенні психологічних механізмів та функцій соціальних очікувань особистості; побудові структурно-функціональної моделі соціальних очікувань особистості; вивченні й обґрунтуванні принципів, методів, прийомів оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості.

Практичне значення дослідження полягає у використанні методичного інструментарію для вивчення соціальних очікувань особистості, зокрема застосуванні авторських методичних розробок для психодіагностики та емпіричного дослідження соціальних очікувань; у розробці і впровадженні програми оптимізації та психокорекції соціальних очікувань особистості; у розробці авторського спецкурсу «Соціальні очікування особистості: теорія і практика», програми тренінгових занять та післятренінгового супроводу «Очікуваний результат», програми тренінгових занять «Школа лідера». Результати дослідження можуть бути покладені в основу підготовки майбутніх фахівців різних спеціальностей у вищих навчальних закладах та їхньої подальшої адаптації на робочих місцях. Наукові надбання і розвивальні технології можливо застосувати у різноманітних галузях суспільної практики – у сфері освіти і науки, виробництві, комерційній діяльності.

Кандидатську дисертацію на тему: «Соціально-психологічні очікування в міжособистісній взаємодії у групах курсантів вищих навчальних закладів

МВС України» захищено в 2008 р. Положення та висновки кандидатської дисертації в докторській дисертації не використовуються.

Основні розробки, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження **впроваджено** в освітній процес Херсонського державного університету (довідка № 20-26/630 від 04.04.2017 р.), Інституту математики, економіки та механіки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (довідка № 17/058 від 10.04.2017 р.), Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 70-н від 05.04.2017 р.), ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет» (довідка № 66-05/65 від 05.04.2017 р.), Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка Тернопільської обласної ради (довідка № 05-16/77 від 07.04.2017 р.), Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (довідка № 1784 від 05.04.2017 р.), ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (довідка № 01-15/03/601 від 25.04.2017 р.), ПАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» Херсонського інституту (довідка № 30 від 07.04.2017 р.), Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 03-28/01/1078 від 10.04.2017 р.), ДНЗ «Херсонський професійний суднобудівний ліцей» (довідка № 69 від 07.04.2017 р.), в адміністративний, виробничий та комерційний процеси ТОВ «ТД Блеск» (м. Херсон) (довідка № 36 від 06.04.2017 р.), ТОВ «Беко» (м. Херсон) (довідка № 72 від 07.04.2017 р.).

Апробація результатів дослідження. Концептуальні положення, основні ідеї та результати емпіричних досліджень, отримані у дисертаційній роботі, апробовано на 26 наукових форумах, зокрема *міжнародних*: I науковому конгресі «Фундаментальні і прикладні дослідження в країнах Тихоокеанського і Атлантичного басейнів» (Токіо, 2014 р.), II науковому конгресі «Фундаментальні і прикладні дослідження в Америці, Європі і Азії» (Нью-Йорк, 2014 р.), V, VII–X науково-практичних конференціях «Духовність у становленні та розвитку особистості» (Тернопіль, 2011 р., Кіровоград, 2013 р., Івано-Франківськ, 2014 р., Чернівці, 2015 р., Нова Каховка, 2016 р.), науково-практичній конференції «Пріоритетні напрями розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук» (Одеса, 2014 р.), науково-практичній конференції «Актуальні питання сучасної педагогіки та психології: наукові дискусії» (Львів, 2014 р.), науково-практичній конференції «Новітні психологічні технології: досягнення, тенденції, перспективи» (Київ, 2014 р.), науково-практичній конференції «Чинники розвитку психологічних та педагогічних наук у XXI сторіччі» (Одеса, 2014 р.), X–XI науково-практичних конференціях «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні і прикладні проблеми» (Київ, 2015–2016 рр.), I–II науково-практичних конференціях «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя» (Суми, 2015–2016 рр.), VII–VIII науково-практичних конференціях «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 2015–2016 рр.), III науково-практичній конференції «Розвиток особистості у рамках просторово-часової організації життєвого шляху» (Одеса, 2015 р.), VI науково-практичній конференції «Психологічні проблеми майбутнього в контексті різних

соціокультурних вимірів» (Ніжин, 2016 р.), II науково-практичній конференції «Професійна культура фахівця: сутність, реалії, перспективи» (Суми, 2016 р.); за *міжнародної участі*: III Всеукраїнському психологічному конгресі «Особистість у сучасному світі» (Київ, 2014 р.), науково-практичній конференції «Розвиток громадянських компетентностей в Україні» (Київ, 2016 р.), науково-практичній конференції «Підготовка менеджерів освітньої галузі в умовах децентралізації управлінських структур: світовий досвід» (Херсон, 2016 р.); на *всеукраїнських*: XVI педагогічних читаннях «В. О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю: ціннісні виміри в освіті» (Херсон, 2009 р.), VII науковій конференції «Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави» (Київ, 2014 р.); на *методологічному семінарі* «Цілісний розвиток особистості учня в інформаційному просторі сучасної школи» (Херсон, 2015 р.). Отримано свідоцтва про реєстрацію авторських прав на твори: навчально-методичний посібник «Оптимізація розвитку соціально-психологічних очікувань у студентській групі» (№ 50509 від 30.07.2013 р.); монографія «Соціально-психологічні очікування в людських взаєминах» (№ 54710 від 12.05.2014 р.). Основні положення і результати роботи обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту (2009–2017 рр.), кафедри загальної та соціальної психології (2017 р.) Херсонського державного університету.

Публікації. Основні положення і висновки дисертаційної роботи представлено у 46 публікаціях автора, серед яких: 2 одноосібні та 2 колективні монографії, 24 статті у наукових фахових виданнях, включених до переліку МОН України (9 з яких входять до міжнародних наукометричних баз даних), 2 статті у наукових періодичних виданнях інших держав, 15 публікацій – в збірках матеріалів конференцій та інших виданнях.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел із 576 найменувань (з них 157 – іноземними мовами) та 9 додатків на 54 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 541 сторінку, з них основний обсяг – 398 сторінок. Робота містить 79 таблиць на 104 сторінках, 49 рисунків на 43 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми та доцільність її вивчення; визначено об'єкт, предмет, мету, сформульовано завдання; розкрито теоретико-методологічну основу й методи дослідження; висвітлено наукову новизну, теоретичне і практичне значення, наведено дані про апробацію та впровадження результатів дослідження; описано структуру дисертаційної роботи.

У **першому розділі** «Теоретико-методологічні засади дослідження соціальних очікувань особистості» встановлено, що соціальні очікування є науковою категорією, яка перебуває на перетині багатьох наук: соціальної психології, психології соціальної роботи, психології особистості, педагогічної психології, психології менеджменту, організаційної психології, соціальної педагогіки, а також філософії та соціології. Показано, що проблема соціальних

очікувань, їх зміст та сутність розглядаються на основі методології, науково-категорійного апарату, мети та завдань кожної науки. Встановлено родо-видові зв'язки всього переліку понять очікувань, виокремлено сутнісні ознаки соціальних очікувань та проведено їх систематизацію. Побудовано графічну візуалізацію родо-видових зв'язків поняття «соціальні очікування». Семантичний аналіз, як наступний етап науково-категорійного аналізу, дозволив об'єднати досліджені семантичні концепти у три групи за психічним, соціально-психологічним та соціальним чинниками. В результаті ретроспективного аналізу розкрито сутність та окреслено вихідні положення шести напрямків дослідження соціальних очікувань особистості: філософського, соціологічного, нейрофізіологічного, психологічного, соціально-психологічного та конструювання майбутнього.

Встановлено, що базовими поняттями і принципами філософського напрямку дослідження соціальних очікувань особистості є очікування людини, ідеал, очікуваний образ, моделювання психічної реальності та соціальний конструктивізм реальності (Л. С. Виготський, Л. Й. Вітгенштейн, А. М. Книгін, Є. С. Маслов, Ж. П. Сартр та ін.); особистісні конструкти як найкращі варіанти-моделі інтерпретацій реальності (Дж. А. Келлі та ін.); ракурси очікувань: утопія як надія на покращення соціального буття, есхатологія як рефлексія окремої проблематики існування світу, образ смерті як уявлення про межу індивідуального переходу в майбутнє (Д. В. Гусєв, І. В. Желтикова та ін.); очікування як екзистенційно-часова конструкція (М. Хайдеггер та ін.); концепція екзистенційних очікувань особистості (О. Є. Сапогова та ін.).

З'ясовано, що соціологічний напрямок дослідження охоплює систему рольових очікувань як суспільно задану модель ролі (Дж. Г. Мід та ін.); очікування соціуму як суб'єктивну реальність (Н. І. Соболева та ін.); зв'язок «соціальних норм» і «рольових очікувань», обов'язкові і належні очікування як «ядро ролі» (Р. Г. Дарендорф, Дж. Г. Мід та ін.); соціальні очікування як елемент суспільної думки, масової свідомості, індикатор стану і перспектив розвитку суспільства, забезпечення зв'язку суб'єкта з прогнозованим майбутнім та вимогами соціуму (О. Г. Злобіна, В. О. Ядов та ін.).

Показано, що у нейрофізіологічному напрямку окреслено вихідні положення та сутнісні ознаки фізіологічних передумов здатності психіки до передбачення (І. М. Сеченов та ін.); форму нервової діяльності як модифікацію парабіозу (М. Є. Введенський та ін.); рефлексорний процес і принцип поступального руху збудження від пункту до пункту по всій рефлексорній дузі, рефлекс цілі як здатність до цілепокладання, динамічний стереотип очікуваного образу (І. П. Павлов та ін.); акцептор результату дії як найсуттєвіший механізм передбачення і модель параметрів результату фізіологічної системи, випереджуюче відображення (П. К. Анохін та ін.); модель потребового майбутнього та рефлексорне кільце; поведінковий акт, заздалегідь очікуваний та спрогнозований в моделі потребового майбутнього (М. О. Бернштейн та ін.); ймовірне прогнозування (В. А. Іванников, М. Й. Фейгенберг та ін.).

Визначено вихідні положення та сутнісні ознаки психологічного напрямку дослідження соціальних очікувань особистості, у яких окреслено особистісні,

мотиваційні, рефлексивні, антиципаційні, екзистенційні та інші психологічні аспекти (Р. Б. Бернс, М. Й. Боришевський, В. Г. Врум, В. Вундт, Н. Й. Гуткіна, В. Джемс, О. В. Нікуліна, С. П. Тищенко, Х. Хекхаузен, Дж. Д. Хетфілд, Р. К. Хьюсман та ін.). Показано, що соціальні очікування є базовим, фундаментальним положенням у розумінні особистості як суб'єкта самоактивності, (М. Й. Боришевський); як важливої складової самосвідомості особистості (Р. Б. Бернс, Н. Й. Гуткіна, В. Джемс, І. С. Кон та ін.).

Констатовано, що проблема очікувань у навчально-виховному та освітньому процесах була предметом дослідження таких вітчизняних, зарубіжних науковців (Р. Б. Бернс, М. Й. Боришевський, А. А. Гудзовська, В. Крано, Н. В. Кузьменко, С. Є. Кулачківська, Ф. Меллон, Р. К. Мертон, О. В. Нікуліна, О. Ю. Осадько, Р. Розенталь, Л. Сандлер, С. П. Тищенко, Л. Якобсон, Ю. В. Янотовська та ін.).

З'ясовано, що соціально-психологічний напрямок презентують дослідження соціальних очікувань як складової комунікативно-рольової, міжособистісної взаємодії (А. Бандура, М. С. Бобнева, О. Є. Блинова, П. П. Горностай, Е. Е. Лінчевський, Дж. Б. Роттер, Т. Шибутані та ін.); соціальних репрезентацій, уявлень (І. В. Жадан, С. Московічі та ін.), а саме впливу змісту діяльності на особливості соціальних очікувань (М. Л. Гомелаурі, Т. М. Титаренко та ін.); сімейних рольових очікувань як моделі сімейно-рольового розподілу (О. М. Волкова, Ю. А. Завацький, Г. В. Лагонда, Т. М. Трапезникова, Н. Є. Хлопоніна та ін.); кар'єрних та професійних очікувань в соціотворчому просторі (Т. П. Борисова, М. Ю. Варбан, М. В. Сурякова, О. В. Тишковський, А. П. Фрадинська та ін.).

В межах соціальної психології виокремлено психологію конструювання майбутнього як самостійний напрямок, представлений образом перспективної репрезентації, що є досягненням просторово-часових та смислових характеристик (О. В. Михальський, Т. М. Титаренко та ін.); образом майбутнього як картини кінцевого результату проекту (В. Й. Бочелюк, Л. М. Карамушка, Л. С. Пілецька та ін.); соціальними очікуваннями в траєкторії життєздійснення суб'єкта, образом бажаного життя та особистісним життєконструюванням (О. І. Кононенко, О. М. Кочубейник, К. О. Черемних та ін.).

Встановлено, що соціальні очікування і самооцінка є двостороннім взаємоузгодженим механізмом взаємовпливів, який кардинально позначається на саморегуляції поведінки особистості. Показано, що через рефлексію, аналіз та самоаналіз своїх якостей, дій, вчинків, власної діяльності відбувається становлення самооцінки як здатності суб'єкта аналізувати свій внутрішній світ і на цій основі, через функції, забезпечувати роботу соціальних очікувань як базового психологічного механізму саморегуляції поведінки особистості.

Розглянуто соціальні очікування як складову ціннісно-сміслової сфери особистості. Показано, що соціальні очікування, поряд із ціннісними орієнтаціями, нормами і ролями, є необхідними елементами ціннісно-сміслової сфери особистості, які забезпечують перетворення зовнішніх соціальних впливів у внутрішні регулятори поведінки, а внутрішніх психічних утворень – у зовнішні прояви поведінки особистості. Констатовано, що соціальні очікування як

необхідний елемент комунікативно-рольової взаємодії визначає ефективність міжособистісної взаємодії зокрема, та стратегію поведінки особистості загалом.

Досліджено мотиваційну складову соціальних очікувань у теоріях мотивації особистості, де очікування результатів є відношенням між витраченими зусиллями й отриманими результатами (В. Г. Врум, Е. Е. Лоулер, Л. В. Портер, С. П. Роббінс, Х. Хекхаузен та ін.). Показано, що соціальні очікування – це свого роду прогноз ефективності трудової діяльності, який ґрунтується на аналізі валентності працівника та інструментальності роботодавця. А головна ідея теорій – чим цінніший результат і вища ймовірність винагороди, тим більше зусиль докладе людина, щоб досягти мети.

Аналіз досліджень проблеми соціальних очікувань, здійснених зарубіжними науковцями, показав, що їх превалююча частина носить прикладний характер, базується на загальноприйнятих теоріях очікувань (В. Г. Врум, Е. Е. Лоулер, Л. В. Портер та ін.), націлена на розв'язання завдань сьогодення та вирішення актуальних соціальних проблем.

Отже, теоретико-методологічний аналіз різних напрямків дослідження соціальних очікувань особистості свідчить про те, що цей феномен доцільно досліджувати в різних аспектах: як психічний процес, стан і властивість, що утворюють основний понятійний базис, на якому будується психологія соціальних очікувань особистості. Запропоновано визначення соціальних очікувань особистості як процесу психічної регуляції поведінки, що забезпечується когнітивною, емоційною та поведінковою готовністю особистості до передбачуваного перебігу подій. Акцентовано увагу на соціальних очікуваннях як базовому психологічному механізмі саморегуляції поведінки особистості.

У такий спосіб було закладено теоретико-методологічну базу дослідження психології соціальних очікувань особистості, окреслено напрямки подальших наукових пошуків.

У другому розділі «Соціально-психологічний зміст соціальних очікувань особистості» розкрито змістові особливості соціальних очікувань особистості. Показано, що світ, у якому живуть і працюють індивіди, сприймається як початкові й об'єктивні дані, активно конструюється самими людьми в процесі їх соціальної діяльності і відбувається це неусвідомлено для них самих (П. Бергер, Т. Лукман, А. Шюц та ін.). З'ясовано, що інтерналізація й екстерналізація є механізмами конструювання соціальної реальності, які впорядковують соціальну дійсність. Соціальний порядок – це людський продукт безперервного людського виробництва. Він створюється у процесі постійної екстерналізації. Реальність – це результат соціального конструювання. Соціальний конструкціонізм знімає питання про відносини між соціальним та індивідуальним, показуючи, що будь-який психічний процес можна розуміти як процес соціальний, але й соціальний процес – продукт поточних відносин, які не зводяться до групових феноменів (К. Дж. Джерджен та ін.).

Визначено, що сутнісна характеристика соціальної поведінки – це зумовлена знаково-смысловими утвореннями система дій, з якими особистість чи спільнота бере участь у громадських відносинах, взаємодіє з соціальним середовищем. У будь-

якій групі вона керується очікуваннями, мріями, надіями, сподіваннями, прогнозами, що складають своєрідний зміст соціальних очікувань. Сукупність цих змістових елементів ми вважаємо системою очікувань людини. Таким чином, у кожній контактній групі може мати місце окрема, своєрідна система очікувань, яка не здатна існувати ізольовано. Встановлено, що ця система очікувань реалізується за умови наявності об'єкта, предмету і змісту діяльності. Об'єкт соціальних очікувань особистості – елемент дійсності, на який спрямована активність особистості, що очікує. За умови наявності об'єкта, соціальні очікування особистості здатні утворюватися, зароджуватися. З'ясовано, що зародження соціальних очікувань особистості – це перша стадія їх становлення, яку ми відносимо до низького рівня сформованості соціальних очікувань особистості. На стадії зародження очікування людини немов окреслюються, отримують ймовірні контури, проєкції щодо можливих варіантів розвитку ситуації. Перетворення об'єкта соціальних очікувань на предмет соціальних очікувань особистості означає практичний його перехід, тобто формування соціальних очікувань особистості і конструювання моделі очікуваного майбутнього. Під змістом діяльності ми розуміємо будь-яку діяльність, що активізує особистість, яка має для неї ціннісно-сміслову навантаженість. Об'єкт соціальних очікувань, предмет і зміст діяльності є необхідними умовами формування та реалізації соціальних очікувань особистості, конструювання суб'єктивної моделі очікуваного майбутнього. Приведення в активний стан усіх психофізіологічних систем особистості, ціннісно-сміслову навантаженість, що несе об'єкт очікувань, є готовністю особистості до дій. Психологічна готовність до дій спонукає особистість вибудовувати можливі варіанти реакції на конкретний перебіг подій, варіанти участі в міжособистісній взаємодії, діяльності. Очікування формуються за наявності психологічної готовності. Очікування особистості, включеної у різні групи, утворюють складну розгалужену систему, так зване «дерево соціальних очікувань особистості». Особистості властива система соціальних очікувань, яка здатна визначати перспективні лінії та стратегію життя загалом. Отже, соціальні очікування особистості є процесом конструювання і відображення соціальної дійсності, який реалізується за допомогою механізмів інтеріоризації і екстеріоризації, інтерналізації, екстерналізації й об'єктивації, рефлексії, ідентифікації та стереотипізації.

Констатовано, що формування соціальних очікувань особистості супроводжується побудовою суб'єктивної моделі очікуваного майбутнього, а реалізація їх – досягненням бажаного результату діяльності. Показано, що соціальні очікування особистості, забезпечуючи «довільну регуляцію» цілеспрямованої поведінки, виконують функцію контролю і перебувають у тісному зв'язку з мотиваційною активністю особистості.

Визначено, що структурно-функціональна схема взаємозв'язку соціальних очікувань особистості з іншими процесами психічної регуляції поведінки вказує, що ключову роль у відтворенні соціально-психологічної реальності відіграє формування очікувань; це є своєрідною проєкцією, сконструйованим образом бажаного результату. Відтворений образ бажаного результату особистість спочатку будує у своїй уяві, тим самим конструюючи своє майбутнє. Сконструйований образ,

по суті, є моделлю очікуваного майбутнього, яка репрезентує соціально-психологічну реальність. Конструювання моделі очікуваного майбутнього – це не механічне відтворення навколишньої дійсності, а складний процес, що поєднує «внутрішнє» і «зовнішнє», «психічне» і «соціальне», сферу «Я» та «не-Я» особистості. Через модель очікуваного майбутнього особистість конструює своє майбутнє, впливає на соціально-психологічну реальність. Обґрунтовано, що соціальні очікування особистості є регулятором соціально-психологічної реальності, складовою системи соціальної поведінки особистості, яка знаходиться в органічному взаємозв'язку з соціальними нормами. Зазначено, що перманентна трансформація соціальних очікувань особистості у соціальні норми і зворотній вплив соціальних норм на соціальні очікування особистості утворюють двосторонній механізм регуляції соціальної поведінки особистості.

Окреслено зміст, основні положення, розкрито сутність, змістові ознаки та особливості реалізації таких функцій соціальних очікувань особистості: регулятивної, посередницької, коригувальної, орієнтаційної, прогностичної, оцінювальної, стабілізаційної, трансформувальної та контрольної. Досліджено і теоретично обґрунтовано соціально-психологічний зміст неочікуваної дії та очікуваної дії в міжособистісній взаємодії, розкрито роботу їх психологічних механізмів. Соціальні очікування є результатом трансформацій «Я» та «не-Я» особистості, а Я-концепція завжди виступає джерелом соціальних очікувань особистості. Дослідження типологічних особливостей очікувань показало наявність дихотомічних поділів, підтипів, ймовірних тотожностей, ознак і аспектів досліджуваного феномену. Описано доцільність такого поділу та подано схематичне зображення всіх типів соціальних очікувань особистості.

На основі теоретико-методологічного аналізу обґрунтовано, що конструювання моделі очікуваного майбутнього є побудованим особистістю проектом результату – своєрідним передбаченням, що реалізується через прогностичну та контрольну функції соціальних очікувань особистості. Встановлено, що конструювання моделі очікуваного майбутнього залежить від внутрішніх та зовнішніх чинників, які впливають на психічну регуляцію поведінки особистості, від змістових особливостей соціальних очікувань особистості: рівня сформованості та властивостей соціальних очікувань особистості.

Запропоновано схему конструювання особистістю моделі очікуваного майбутнього як неієрархічний, нелінійний зв'язок п'яти складових: зовнішніх чинників психічної регуляції поведінки; внутрішніх чинників психічної регуляції поведінки, рівня сформованості соціальних очікувань особистості; властивостей соціальних очікувань особистості та умов конструювання моделі очікуваного майбутнього.

У третьому розділі «Обґрунтування концепції соціальних очікувань особистості» розроблено і обґрунтовано соціально-психологічну концепцію соціальних очікувань особистості. В основу розробки концепції закладені принципи системності і цілісності досліджуваного предмету, комплексного підходу до предмету дослідження, відображення внутрішнього і зовнішнього світів суб'єкта дослідження, взаємозалежності внутрішніх та зовнішніх чинників дослідження,

суб'єктності, функціональності та соціального детермінізму досліджуваного предмету. Застосування системного підходу дозволило нам розглядати об'єкт дослідження як сукупність взаємопов'язаних складових: змістових психологічних параметрів, чинників, властивостей, що володіють зв'язком з оточенням та зворотним зв'язком. Об'єкт дослідження має вхід (ресурс та умови утворення) і вихід (ціль). Зроблено припущення, що для ефективності дослідження змістових параметрів соціальних очікувань особистості, розуміння процесів оптимізації розвитку соціальних очікувань особистості та здатності особистості конструювати очікуване майбутнє, доцільно створити модель соціальних очікувань особистості, структурні складові якої слугуватимуть прообразом досліджуваного соціально-психологічного феномену. Під структурно-функціональною моделлю соціальних очікувань особистості ми розуміємо спеціально штучно створений об'єкт, за своїми характеристиками схожий на соціальні очікування особистості, що підлягає вивченню. Обґрунтовано модель соціальних очікувань особистості, яка відображає структурні складові соціальних очікувань особистості та їх елементи; функціональні ознаки досліджуваного феномену: взаємозв'язки між структурними елементами соціальних очікувань особистості та між досліджуваним феноменом і оточуючим середовищем, виокремлення сфер «Я» та «не-Я» особистості.

Структурні складові соціально-психологічних особливостей обізнаності особистості про передбачуваний перебіг подій, соціально-психологічних особливостей очікуваного ставлення особистості до учасників міжособистісної взаємодії та соціально-психологічних особливостей регуляції особистістю очікуваних результатів діяльності імітують структурно-функціональну модель соціальних очікувань особистості (рис. 1). Структурні складові, структурні елементи та взаємозв'язки між ними відображають сферу «Я» особистості. Сфера «Я» на рис. 1 умовно окреслена контурною лінією. За межами контурної лінії показано сферу «не-Я» особистості, соціум, соціальний тиск – соціальне оточення.

З'ясовано, що поділ виокремлених складових соціальних очікувань особистості на структурні елементи є дещо умовним, оскільки один структурний елемент може входити до кількох складових, зокрема структурний елемент «оцінка себе, своїх дій та вчинків», який ми віднесли до складової соціально-психологічних особливостей ставлення особистості до учасників міжособистісної взаємодії, також має відношення до інших двох складових моделі, але з меншою мірою зв'язку.

Реалізоване дослідження дає можливість констатувати, що структурно-функціональна модель соціальних очікувань особистості виконала такі функції: реконструювальну, описову, вимірювальну, гносеологічну, інтерпретаційну, прогнозувальну, репрезентативну, критеріальну, евристичну, констатувальну.

Проведений науково-методологічний аналіз, обґрунтування концепції та побудова структурно-функціональної моделі соціальних очікувань особистості дозволили нам якісно вивчити і розкрити сутність об'єкту дослідження, підійти до створення авторського опитувальника «Рівень соціальних очікувань».

Здійснено декілька етапів апробації опитувальника. Всі межі параметрів досліджуваних ознак відкоректовано і рекомендовано як емпіричні показники соціальних очікувань особистості. На підставі визначених параметрів, створено

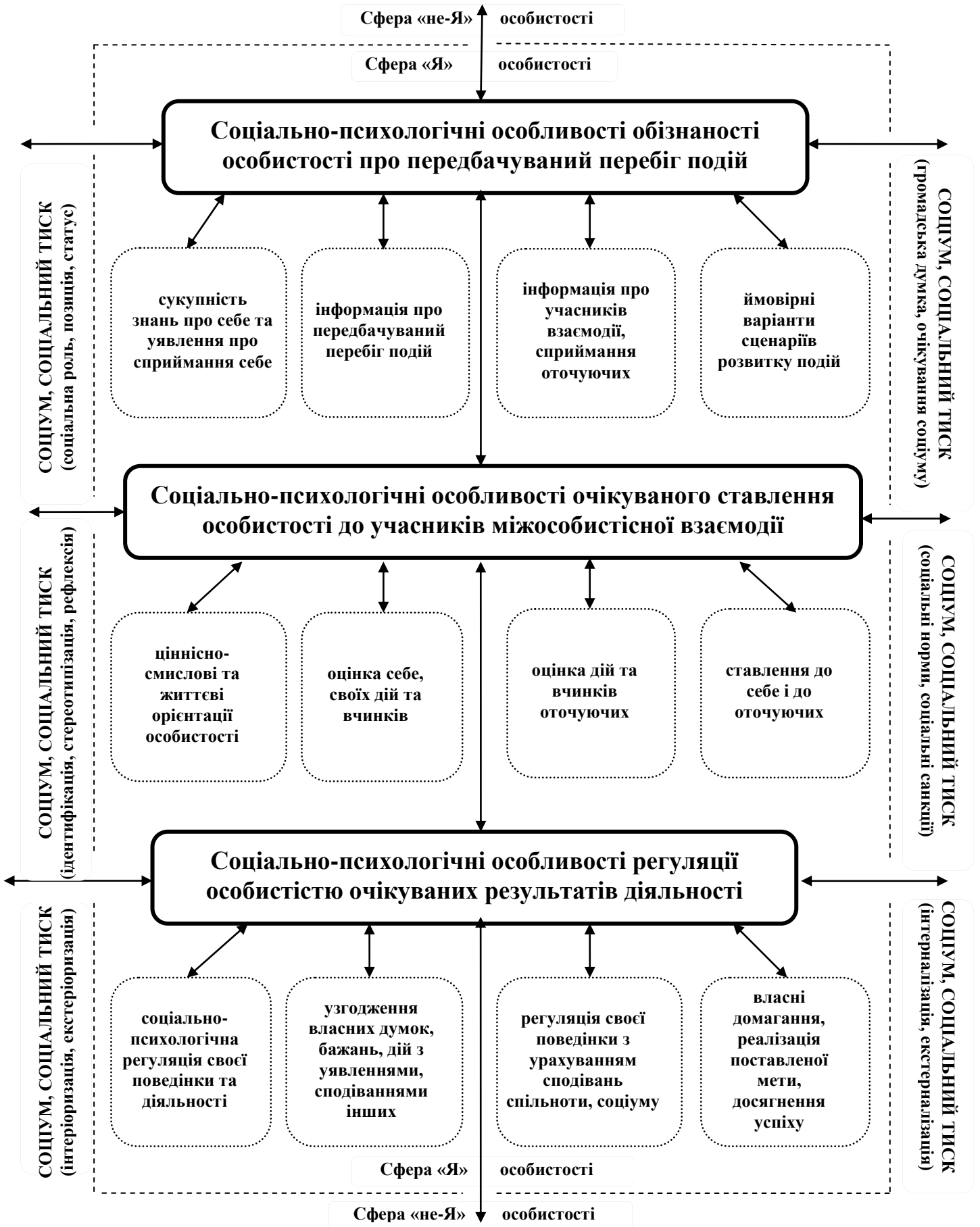

Рис. 1. Структурно-функціональна модель соціальних очікувань особистості

описову характеристику рівнів вимірюваних ознак. Валідизація опитувальника пройшла декілька етапів, починаючи від «надміру цілеспрямованих» студентів других-четвертих курсів різних спеціальностей Херсонського національного технічного університету, які в рамках проведення навчального проекту «Школа лідера» пройшли курс тренінгів і кращі з них були відібрані для проходження стажування на базі однієї з провідних комерційних організацій півдня України – ТОВ «МАК «Монополія», і закінчуючи пацієнтами з психічними розладами, що перебували на стаціонарному лікуванні у комунальному закладі «Херсонська обласна психіатрична лікарня». На першому етапі з метою збільшення внутрішньої валідності опитувальника значний перелік тверджень було скорочено, спрощено твердження, зменшено кількість психологічних термінів, перефразовано складні речення, відкориговано твердження так, щоб вони відповідали сутності вимірюваних ознак. Другим етапом охоплено три групи вибірок ($n=434$). Перевірка надійності за критерієм α -Кронбаха показала, що первинна форма опитувальника (21 твердження) володіє високими показниками надійності, зокрема, α -Кронбаха становить ($\alpha=0,777$) і α -Кронбаха на базі стандартизованих пунктів – ($\alpha=0,796$). Коефіцієнт надійності методом розщеплення Спірмена-Брауна складає 0,772 і коефіцієнт половинного розщеплення Гуттмана – (L_1-L_6): $L_1=0,740$; $L_2=0,791$ – складніший, ніж α -Кронбаха; $L_3=0,777$ – еквівалентний α -Кронбаха; $L_4=0,653$; $L_5=0,768$; $L_6=0,813$. Таким чином, всі показники надійності знаходяться в межах достатнього (0,7) і хорошого рівнів (0,8). З метою перевірки факторної гомогенності ми використовували первинний експлораторний факторний аналіз методом головних компонентів з облімін обертанням. Критерій адекватної вибіркості Кайзера-Майєра-Олкина (КМО) дорівнює 0,839 (факторний аналіз доцільно застосовувати, коли вище 0,5), що є високим результатом. Критерій сферичності Бартлетта є значущим ($p<0,001$). Це надало можливість зробити висновок про придатність отриманих даних опитування для факторного аналізу. Визначення оптимальної кількості факторів здійснювалося за допомогою методу паралельної факторизації генерованих випадкових даних, які не мають якої-небудь очікуваної факторної структури. Первинний і вторинний етапи експлораторного аналізу показали, що точка перетину ліній зменшення власних значень емпіричних даних та генерованих даних знаходиться на рівні 3 факторів, тож ця кількість для опитувальника з 16 твердженнями є оптимальною. Проведений конфірмаційний факторний аналіз підтвердив наявність трьох факторів з сумарною дисперсією – 51,88% та факторами F 1 з часткою дисперсії 31,16%, F 2 (12,24%) і F 3 (8,48%), і показав, що тільки 14 тверджень, які входять до факторної структури зі значущим факторним навантаженням, є оптимальним варіантом опитувальника. Нами визначено ретестову надійність, конвергентну і дискримінантну валідність. Ретестова надійність за коефіцієнтом Спірмена-Брауна становить 0,807 при $n=203$, що є показником високого рівня. Здійснено обробку емпіричних даних опитувальника. Валідизація методом відомих груп підтвердила, що отримані результати відповідають досліджуваним групам.

У четвертому розділі «Емпіричне дослідження змістових психологічних параметрів соціальних очікувань особистості» обґрунтовано хід та процедуру

емпіричного дослідження змістових психологічних параметрів соціальних очікувань особистості. Сконструйована вибірка відтворює генеральну сукупність досліджуваного феномену, є репрезентативною, володіє надійністю та валідністю. Дев'ять вибірок об'єднано по три вибірки у трьох групах. Перша група вибірок – студентська – об'єднала: 7 студентських груп I–III років навчання гуманітарного факультету Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка (n=130); 9 студентських груп I–III років навчання мистецького факультету Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (n=106) та 7 студентських груп I–III років навчання факультету фізики, математики та інформатики Херсонського державного університету (n=113). Ми прагнули дослідити соціальні очікування особистості студента, який перебуває у різних соціокультурних просторах організації освітнього середовища вищого навчального закладу.

Друга група вибірок – комерційна – об'єднала співробітників Всеукраїнської мережі будівельно-господарських супермаркетів «33м²етра»: ТОВ «Новострой-Люкс» (n=44); ТОВ «Максі Трейд» (n=35) та ТОВ «Будівельний бум» (м. Токмак), (n=45). Науковий інтерес представляло дослідження соціальних очікувань осіб, які працюють в приватному секторі, порівняння змістових особливостей очікувань досліджуваних у межах однієї торгової мережі, однотипної статутної організації роботи, однакових правил внутрішнього розпорядку, таких, що представляють різні регіони України.

Третя група – комбінована – об'єднала: студентів-лідерів різних спеціальностей Херсонського національного технічного університету, що були учасниками «Школи лідера» (n=24); співробітників ІТ-структури ТОВ «МАК «Монополія» (n=10) та 7 учнівських навчальних груп ДНЗ «Херсонський професійний суднобудівний ліцей» (n=130). Експериментальним дослідженням було охоплено 637 досліджуваних, з яких 351 (55,1%) респондент жіночої статі і 286 (44,9%) – чоловічої статі. При конструюванні експериментальної вибірки враховано критерії змістовності, репрезентативності, еквівалентності.

Програмою дослідження змістових параметрів соціальних очікувань особистості передбачалося вивчення соціальних очікувань як процесу і результату конструювання, відображення особистістю соціальної дійсності, як процесу і результату психічної регуляції поведінки. Визначено й обґрунтовано психодіагностичний інструментарій, методи дослідження змістових параметрів та структурних складових соціальних очікувань особистості.

Показано, що ключовим методом дослідження соціальних очікувань як процесу конструювання і відтворення соціальної дійсності є контент-аналітичне дослідження; це дозволило визначити те, що досліджувані справді зробили. Створення і апробація методик «Очікувана ситуація», «Реалізація очікувань» здійснювалися в ході п'яти етапів. На першому етапі, згідно об'єкта і предмету, поставленої мети, завдань і сконструйованої вибірки, впорядковано програму дослідження, виокремлено категорії, одиниці аналізу й одиниці обліку. На другому етапі складено кодувальну інструкцію. На третьому етапі здійснено кодування всього масиву досліджуваних текстів, тобто реалізовано квантифікацію. На

четвертому етапі статистично опрацьовано отримані кількісні дані. На п'ятому етапі, на основі аналізу і теоретичного контексту дослідження, інтерпретовано отримані дані та проведено їх верифікацію. Розкрито сутність і описано методіку визначення таких властивостей соціальних очікувань: інтернальність/екстернальність, активність/пасивність, відкритість/закритість, адекватність/неадекватність, амбівалентність/полярність; здійснено апробацію ($n=122$), визначено конвергентну ($p<0,01$) та дискримінантну валідності ($p<0,01$).

Результати дослідження соціальних очікувань особистості подано у такій послідовності: охарактеризовано результати за окремими шкалами з застосуванням описової статистики; з'ясовано взаємозв'язки і взаємозалежності між показниками соціальних очікувань, і показниками суб'єктного контролю ($r_s=0,102-0,938$; $p<0,05$); смисложиттєвих орієнтацій ($r_s=0,089-0,798$; $p<0,05$); мотиваційної структури особистості ($r_s=0,084-0,389$; $p<0,05$); властивостей соціальних очікувань ($r_s=0,138-0,984$; $p<0,01$) та експектометричних показників очікувань особистості ($r_s=0,112-0,500$; $p<0,01$) за допомогою кореляційного аналізу; об'єднано емпіричні дані досліджуваних в оптимальну кількість кластерів за допомогою кластерного аналізу методом k -середніх.

Показано, що високі показники рівня соціальних очікувань, рівня суб'єктного контролю досліджуваних комерційної групи вибірок і співробітників ІІГ-структури ТОВ «Монополія» є свідченням взаємозв'язку суб'єктності контролю значущих ситуацій з моделлю очікуваного майбутнього ($p<0,05$). З'ясовано, що зміст організованих виробничих відносин ($p<0,01$), на противагу іншим галузям, у яких проводилося дослідження, підсилює взаємозв'язок з бажаним результатом.

Констатовано, що осмисленість життя людини як внутрішня однорідна структура, що взаємозв'язує минуле з теперішнім, а теперішнє з майбутнім, є поєднанням цілі, процесу і результату. Визначено, що сенс життя людини і те, чого вона чекає, на що сподівається, плекає надію і пов'язує своє майбутнє, знаходить значущу статистичну кореляцію всіх показників осмисленості життя з показниками рівнів її соціальних очікувань ($p<0,01$).

Встановлено, що мотиваційна структура особистості є відображенням всіх особливостей взаємозв'язків з параметрами соціальних очікувань особистості. Оцінка себе і своїх дії актуалізує потреби особистості, серед яких: пізнавальні, соціальні, самоповаги. На базі цих потреб суб'єкт оцінює значущість і складність завдання, планує витрати ресурсів: час, зусилля, складає прогностичну оцінку своєї діяльності і довільно регулює процес конструювання моделі очікуваного майбутнього.

Доведено, що дихотомічні пари властивостей соціальних очікувань «інтернальність/екстернальність», «активність/пасивність», «відкритість/закритість», «адекватність/неадекватність» є «змістом», а показники соціальних очікувань є «формою» досліджуваного феномену і підтвердженням єдності психології соціальних очікувань особистості як процесу, стану і властивості.

Визначено, що очікувані прагнення людини стосовно самої себе, які є відображенням її експектометричного статусу як очікуваної позиції в системі внутрішньогрупових міжособистісних взаємин, попри високі рівні адекватності

очікувань коригуються як надією і сподіваннями на краще, так і песимістичними проявами негативних очікувань, що не завжди відображають реальну дійсність, а радше контур чи амплітуду ймовірних варіантів розвитку подій.

Аналіз значного масиву даних дозволив об'єднати досліджувані параметри соціальних очікувань особистості в організовані комплекси показників (наочні таксономії). Показано, що доцільним варіантом такої таксономії є кластерний аналіз методом *k*-середніх (*k*-means clustering), який полягає в об'єднанні параметрів за окремими чинниками у статистичні однорідні групи – кластери. Проведення кластерного аналізу було реалізовано у декілька етапів. На першому етапі отримано емпіричні дані ($n=577$); на другому – здійснено підготовку даних до кластерного аналізу і внесено їх у базу даних SPSS v. 23.0. Визначено необхідний перелік досліджуваних показників, за яким здійснювалася кластеризація: рівень соціальних очікувань (PCO_0), рівень суб'єктного контролю (I_3), рівень осмисленості життя (ЗОЖ), намічений рівень мобілізації зусиль (НРМЗ), очікуваний рівень результатів (ОРР), показники властивостей соціальних очікувань за дихотомічними шкалами: інтернальності / екстернальності (IE_0), активності / пасивності (AP_0), відкритості / закритості (BZ_0) та коефіцієнт очікувань (E). Такий перелік із 9 ознак вважаємо оптимальним, оскільки крім рівня соціальних очікувань, застосовано 4 ознаки, що характеризують соціальні очікування особистості як процес психічної регуляції: I_3 , ЗОЖ, НРМЗ, ОРР; наступні 4 ознаки характеризують соціальні очікування особистості як процес відтворення і конструювання соціальної дійсності: IE_0 , AP_0 , BZ_0 та E . Така логіка вибору ознак дозволила врахувати однакову кількість параметрів вертикального і горизонтального вимірів дослідження соціальних очікувань особистості, що забезпечило об'єктивне відображення змістових особливостей в отриманих кластерах. Ключовим виміром на третьому етапі став рівень соціальних очікувань досліджуваних, який забезпечив реалізацію кластерного аналізу методом *k*-середніх. Наступним, четвертим етапом, став розподіл *n* спостережень на *k* кластерів так, щоб кожне спостереження належало до кластера з найближчим до нього середнім значенням, враховуючи вимогу $n \geq 41$ у кластері. Вимога однорідності вибірки задовольнялася процедурою факторного моделювання. На цьому етапі методом проб визначено оптимальну кількість з 5 кластерів. Встановлено початкові центри кластерів, які є необхідною умовою визначення мінімальних відмінностей між досліджуваними показниками одного кластера. Визначення кінцевих центрів кластерів показало межі масиву досліджуваних показників, що віднесені до певного кластера. Наведемо характеристику отриманих кластерів на підставі середніх значень та середньоквадратичних відхилень.

Кластер 1 ($n=44$) характеризують досліджувані, які наділені високими рівнями соціальних очікувань (PCO_0 , 93–82), суб'єктного контролю (I_3 , 266–236), загальної осмисленості життя (ЗОЖ, 122–116), наміченої мобілізації зусиль (НРМЗ, 21–17), відкритості (BZ_0 , 1,00–0,72); середніми рівнями очікуваних результатів (ОРР, 8–11), інтернальності (IE_0 , 0,83–0,73), активності (AP_0 , 0,80–0,71), коефіцієнта очікувань (E , 0,17–0,38). За своїми змістовими особливостями соціальні очікування таких досліджуваних є інтернальними, активними і відкритими.

Кластер 2 (n=47) характеризується середніми рівнями соціальних очікувань (PCO_o, 82–72) та наміченої мобілізації зусиль (НРМЗ, 15–16); низькими рівнями суб'єктного контролю (I₃, 136–173), інтернальності (IE_o, 0,65–0,56), активності (АП_o, 0,65–0,58), відкритістю (ВЗ_o, 1,00–0,67); середніми і високими рівнями загальної осмисленості життя (ЗОЖ, 123–107), очікуваних результатів (ОРР, 13–11) й коефіцієнта очікувань (Е, 0,69–0,35).

Кластер 3 (n=78) склали досліджувані з середніми рівнями соціальних очікувань (PCO_o, 81–71) і коефіцієнта очікувань (Е, 0,17–0,34); середніми і високими рівнями суб'єктного контролю (I₃, 228–209), наміченої мобілізації зусиль (НРМЗ, 21–16), очікуваних результатів (ОРР, 13–10); низькими рівнями загальної осмисленості життя (ЗОЖ, 46–87), інтернальності (IE_o, 0,70–0,58), активності (АП_o, 0,60–0,58), відкритістю (ВЗ_o, 1,00–0,69).

Кластер 4 (n=283) характеризується середніми рівнями соціальних очікувань (PCO_o, 70–73), суб'єктного контролю (I₃, 209–204), загальної осмисленості життя (ЗОЖ, 154–113), очікуваного результату (ОРР, 14–10), коефіцієнта очікувань (Е, 0,56–0,37); низькими і середніми рівнями наміченої мобілізації зусиль (НРМЗ, 19–16); низькими рівнями інтернальності (IE_o, 0,65–0,59) та активності (АП_o, 0,55–0,57), відкритістю (ВЗ_o, 1,00–0,71).

Кластер 5 (n=125) характеризують досліджувані, які володіють низькими рівнями соціальних очікувань (PCO_o, 47–62), загальної осмисленості життя (ЗОЖ, 60–83), очікуваних результатів (ОРР, 2–8); низькими і середніми рівнями суб'єктного контролю (I₃, 154–182), наміченої мобілізації зусиль (НРМЗ, 12–14); середнім рівнем коефіцієнта очікувань (Е, 0,42–0,34), екстернальністю (IE_o, 0,15–0,45), пасивністю (АП_o, 0,15–0,46), закритістю (ВЗ_o, 0,60–0,60).

Кластеризація методом *k*-середніх об'єднала вибірку досліджуваних (n=577) у 5 кластерів і дозволила провести розподіл типів соціальних очікувань особистості (див. табл. 1):

- *реалістичний (РЛ)* – кластер 1 – високий рівень соціальних очікувань досліджуваних з високими показниками суб'єктного контролю і загальної осмисленості життя. Досліджувані володіють високим рівнем наміченої мобілізації зусиль та середнім рівнем очікуваних результатів. Соціальні очікування наділені високими показниками інтернальності, активності і відкритості;

- *пасивноосмислений (ПО)* – кластер 2 – середній рівень соціальних очікувань досліджуваних з низькими показниками суб'єктного контролю, з середніми та високими показниками загальної осмисленості життя. Мають середній рівень наміченої мобілізації зусиль, середній і високий рівні очікуваних результатів. Соціальні очікування є інтернальними, активними і відкритими;

- *поміrkований (ПМ)* – кластер 3 – середній рівень соціальних очікувань досліджуваних з показниками середнього і високого рівнів суб'єктного контролю, низьким рівнем загальної осмисленості життя. Досліджувані наділені показниками середнього і високого рівнів наміченої мобілізації зусиль та очікуваних результатів. Соціальні очікування є інтернальними, активними і відкритими;

- *активноосмислений (АО)* – кластер 4 – середній рівень соціальних очікувань досліджуваних з показниками середнього рівня суб'єктного контролю, з середнім і

високим рівнями загальної осмисленості життя. Досліджувані володіють показниками низького і середнього рівня наміченої мобілізації зусиль, середнім і високим рівнями очікуваного результату. Соціальні очікування є інтернальними, активними і відкритими;

- *нереалістичний (НР)* – кластер 5 – низький рівень соціальних очікувань досліджуваних із низьким і середнім рівнями суб'єктного контролю, низьким рівнем загальної осмисленості життя. Мають показники низького і середнього рівнів наміченої мобілізації зусиль, низький рівень очікуваного результату. Соціальні очікування досліджуваних є екстернальними, пасивними і закритими.

Таблиця 1

Розподіл типів соціальних очікувань досліджуваних за результатами кластерного аналізу методом *k*-середніх (n=577)

Студентська вибірка, n=349							
№	Тип соціальних очікувань особистості	КОГПА імені Т. Шевченка n=130		КДПУ імені В. Винниченка n=106		ХДУ n=113	
		n	%	n	%	n	%
1.	РЛ	9	6,92	5	4,72	11	9,73
2.	ПО	13	10,00	10	9,43	3	2,66
3.	ПМ	21	16,15	19	17,92	12	10,62
4.	АО	59	45,39	52	49,06	48	42,48
5.	НР	28	21,54	20	18,87	39	34,51
Комерційна вибірка, n=64							
№	Тип соціальних очікувань особистості	ТЦ «33м ² етра» (м. Нікополь) n=24		ТЦ «33м ² етра» (м. Білгород-Дністровський) n=15		ТЦ «33м ² етра» (м. Токмак) n=25	
		n	%	n	%	n	%
1.	РЛ	4	16,67	1	6,67	4	16,00
2.	ПО	2	8,33	2	13,33	2	8,00
3.	ПМ	3	12,50	2	13,33	4	16,00
4.	АО	14	58,33	6	40,00	14	56,00
5.	НР	1	4,17	4	26,67	1	4,00
Комбінована вибірка, n=164							
№	Тип соціальних очікувань особистості	«Школа лідера» n=24		ТОВ «МАК«Монополія» hr-структура n=10		ДНЗ «ХПСЛ» n=130	
		n	%	n	%	n	%
1.	РЛ	2	8,33	2	20,00	6	4,61
2.	ПО	0	0,00	1	10,00	14	10,77
3.	ПМ	0	0,00	0	0,00	17	13,08
4.	АО	22	91,67	6	60,00	62	47,69
5.	НР	0	0,00	1	10,00	31	23,85

Встановлено, що реалістичний тип соціальних очікувань найбільше представлений у досліджуваних hr-структури ТОВ «Монополія» (n=2; 20,00%), далі співробітники ТЦ «33м²етра» (м. Нікополь) – n=4; 16,67%. Серед студентської вибірки найчисельнішою є представленість у досліджуваних ХДУ – n=11; 9,73%.

Очікувано найнижчою є представленість у вибірці ТЦ «33м²етра» (м. Білгород-Дністровський) – n=1; 6,67% і учнівській вибірці ДНЗ «ХПСЛ» – n=6; 4,61%. Низькі показники у ТЦ «33м²етра» (м. Білгород-Дністровський) пояснюємо річною нестачею, значними штрафними санкціями, накладеними на персонал супермаркету, як наслідок – складним соціально-психологічним кліматом, плинністю кадрів. Учнівська вибірка ДНЗ «ХПСЛ» поступається всім студентським, що, пояснюється як соціально-особистісними детермінантами досліджуваних, так і змістовими особливостями організації освітнього соціокультурного простору.

Визначено, що соціально-особистісні детермінанти, рівень самоорганізації навчально-професійної діяльності та соціокультурний простір визначальним чином впливають на типізацію соціальних очікувань людини. Наочні таксономії дозволили обґрунтувати детермінанти типів очікувань констатувальної вибірки, розкрити змістові особливості та умови утворення того чи іншого типу соціальних очікувань особистості.

Отримані дані констатувального етапу дослідження враховувалися при розробці програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості.

У п'ятому розділі «Соціально-психологічне забезпечення оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості» обґрунтовано методологічні принципи, зміст, процедуру програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості, наведено дані щодо її апробації й оцінки ефективності. Показано, що системність і цілісність навчальних, розвивальних, виховних та психокорекційних впливів на особистість досліджуваного надало можливість проведення оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань як узгодженої єдності структурних складових (соціально-психологічних особливостей обізнаності особистості про передбачуваний перебіг подій; соціально-психологічних особливостей очікуваного ставлення особистості до учасників міжособистісної взаємодії; соціально-психологічних особливостей регуляції особистістю очікуваних результатів діяльності). Зазначено, що важливим положенням концепції формувального експерименту виступає соціальна контекстуальність, згідно з якою розвиток особистості неможливий поза зв'язком з іншими, оскільки вона завжди існує і розвивається у певній спільноті, та через неї; зміст і сукупність особистісних зв'язків у межах цієї спільноти, динаміка їх трансформації утворюють ситуацію соціальної дійсності.

Програма оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості складалася з трьох взаємопов'язаних етапів: психодіагностичного, розвивально-корекційного та контрольного. Психодіагностичний етап передбачав отримання емпіричних даних показників соціальних очікувань особистості, інформації про індивідуально-типологічні та особистісні особливості досліджуваних, конкретизацію даних щодо типів очікувань досліджуваних, аналіз моделювання соціального контексту міжособистісної взаємодії, врахування особливостей конструювання досліджуваними моделі очікуваного майбутнього. Розвивально-корекційний етап об'єднав теоретичний, практичний і підсумковий блоки. Зміст теоретичного блоку розвивально-корекційного етапу полягав в ознайомленні з

завданнями і формами роботи, підготовці досліджуваних до формувального експерименту. Практичний блок передбачав такі напрямки роботи: профілактичний, формувально-розвивальний та психокорекційний. Профілактика здійснювалася через роз'яснювальні бесіди та групові дискусії. Формувально-розвивальні впливи реалізовувалися через соціально-психологічний тренінг, ділові ігри, мозковий штурм, індивідуальну творчу роботу. Психокорекційний напрямок об'єднав психологічне консультування та психокорекційні вправи. Підсумковий блок розвивально-корекційного етапу дослідження сприяв узагальненню здобутків формувального експерименту, консолідації профілактичних, формувальних, розвивальних і психокорекційних впливів. Контрольний етап програми передбачав оцінку ефективності впроваджених заходів, оцінку спеціально організованого розвивального середовища – своєрідного соціального поля, яке впливало на рівень сформованості соціальних очікувань досліджуваних.

Програма була реалізована на трьох експериментальних групах. Перша група була представлена студентською вибіркою (академічна група другого року навчання факультету філології та журналістики ХДУ). Другу групу склали досліджувані комерційної вибірки – співробітники торгівельного центру Всеукраїнської мережі будівельно-господарських супермаркетів «33м²етра» ТОВ «Максі Трейд» (м. Білгород-Дністровський). Третю групу утворила проектна група учасників «Школи лідера». Зазначені групи внесли складність і своєрідність в організацію, реалізацію програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань. Програма оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань була підготовлена для кожної експериментальної групи з урахуванням особливостей їхньої діяльності та функціонального призначення. Психодіагностичний і контрольний етапи для експериментальних груп були схожими, відмінності стосувалися тільки розвивально-корекційного етапу.

Розроблений спецкурс «Соціальні очікування особистості: теорія і практика», апробований в навчальних групах, був адаптований до умов соціокультурного простору ВНЗ і впроваджений в студентській групі. Програма спецкурсу передбачала поєднання теоретичних занять, міні-лекцій, фронтальних та індивідуальних бесід, соціально-психологічного тренінгу, психокорекційних вправ, психотехнічних вправ загальною кількістю 54 години. Спецкурс сприяв формуванню відкритої творчої позиції особистості досліджуваного, спрямуванню її на саморозвиток і самовдосконалення, підвищенню рівня соціальних очікувань, суб'єктного контролю та загальної осмисленості життя, підвищенню показників загальної ефективності навчально-професійної діяльності.

Результати впровадження спецкурсу на основі порівняння показників соціальних очікувань досліджуваних до і після формувального експерименту наведено в табл. 2.

Як видно з табл. 2, зафіксовано значущі позитивні зміни показника обізнаності про передбачуваний перебіг подій ($T_{\pi}=289,50$; $p=0,000$), очікуваних результатів діяльності ($T_{\pi}=105,00$; $p=0,001$) і показника рівня соціальних очікувань досліджуваних ($T_{\pi}=295,50$; $p=0,000$). Незначущими є позитивні зміни показника очікуваного ставлення до учасників міжособистісної взаємодії ($T_{\pi}=90,00$; $p=0,180$).

Порівняння показників соціальних очікувань експериментальної групи до і після формувального експерименту (студентська група)

№	Показник соціальних очікувань	Рівень соціальних очікувань	До експерименту n=24		Після експерименту n=24		Т-критерій Вілкоксона (сума рангів), $T_p, * T_n^{**}$	Коеф. значущості, $p \leq 0,05$
			n	%	n	%		
1.	Рівень обізнаності про передбачуваний перебіг подій, ОП ₀	високий	0	0,00	1	4,17	позитивні 289,50 негативні 10,50	0,000
		середній	14	58,33	19	79,17		
		низький	10	41,67	4	16,66		
2.	Рівень очікуваного ставлення до учасників міжособистісної взаємодії, ОС ₀	високий	0	0,00	1	4,17	позитивні 90,00 негативні 15,00	0,180
		середній	24	100,00	23	95,83		
		низький	0	0,00	0	0,00		
3.	Рівень очікуваних результатів діяльності, ОР ₀	високий	2	8,33	4	16,66	позитивні 105,00 негативні 0,00	0,001
		середній	9	37,50	13	54,17		
		низький	13	54,17	7	29,17		
4.	Рівень соціальних очікувань, РСО ₀	високий	0	0,00	2	8,33	позитивні 295,50 негативні 4,50	0,000
		середній	10	41,67	16	66,67		
		низький	14	58,33	6	25,00		

Примітка: T_p^* – сума позитивних рангів Т-критерія Вілкоксона; T_n^{**} – сума негативних рангів Т-критерія Вілкоксона.

Результати дослідження експериментальної та контрольної групи після формувального експерименту наведено в табл. 3.

Порівняння показників соціальних очікувань експериментальної та контрольної груп після формувального експерименту (студентська група)

№	Показник соціальних очікувань	Рівень соціальних очікувань	ЕГ* n=24		КГ** n=22		U-критерій Манна-Уїтні	Коеф. значущості, $p \leq 0,05$
			n	%	n	%		
1.	Рівень обізнаності про передбачуваний перебіг подій, ОП ₀	високий	1	4,17	1	4,55	140,00	0,033
		середній	19	79,17	14	63,64		
		низький	4	16,66	7	31,81		
2.	Рівень очікуваного ставлення до учасників міжособистісної взаємодії, ОС ₀	високий	1	4,17	0	0,00	439,50	0,365
		середній	23	95,83	22	100,0		
		низький	0	0,00	0	0,00		
3.	Рівень очікуваних результатів діяльності, ОР ₀	високий	4	16,66	3	13,64	143,00	0,043
		середній	13	54,17	10	45,45		
		низький	7	29,17	9	40,91		
4.	Рівень соціальних очікувань, РСО ₀	високий	2	8,33	1	4,55	168,50	0,048
		середній	16	66,67	12	54,54		
		низький	6	25,00	9	40,91		

Примітка: * ЕГ – експериментальна група; ** КГ – контрольна група.

Таким чином, формувальні впливи, які реалізовані в експериментальній групі, привели до значущих позитивних змін показників обізнаності про передбачуваний перебіг подій ($U=289,50$; $p=0,033$), очікуваних результатів діяльності ($U=143,00$; $p=0,043$), рівня соціальних очікувань досліджуваних ($U=168,50$; $p=0,048$). Незначущими є позитивні зміни показника очікуваного ставлення до учасників міжособистісної взаємодії ($U=439,50$; $p=0,365$). Отримані показники значущих позитивних змін у незалежних вибірках підтверджують ефективність програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості, і правомірність її застосування.

Програма «Очікуваний результат», загальним обсягом 40 годин, представляла поєднання тренінгових занять і післятренінгового супроводу, з частковим відривом від виробництва та була адаптована у виробничий процес ТЦ «33м²етра» ТОВ «Максі Трейд» (м. Білгород-Дністровський). Вона об'єднала 4-х годинні класичні тренінгові заняття і 4-х годинний післятренінговий супровід, які здійснювалися кожного дня впродовж робочого тижня. Метою тренінгового циклу занять було тренування необхідних навичок ефективної комунікації, організації роботи з продажу товарів, формування уявлень про ефективну реалізацію бізнес-процесу та спроба його реалізувати. Метою післятренінгового супроводу було закріплення на практиці вищезазначених вмій та навичок. Програмою «Очікуваний результат» було передбачено розв'язання виробничих завдань через оптимізацію розвитку та психокорекцію соціальних очікувань співробітників, підвищення їхнього рівня очікуваних результатів діяльності (OP_o), налагодження зв'язку між реальним і очікуваним.

Результати впровадження програми «Очікуваний результат» на основі порівняння показників соціальних очікувань досліджуваних до і після формувального експерименту наведено в табл. 4.

Таблиця 4

Порівняння показників соціальних очікувань експериментальної групи до і після формувального експерименту (торгівельного колективу)

№	Показник соціальних очікувань	Рівень соціальних очікувань	До експерименту n=35		Після експерименту n=45		Т-критерій Вілкоксона (сума рангів), $T_p, * T_n^{**}$	Коеф. значущості, $p \leq 0,05$
			n	%	n	%		
1.	Рівень обізнаності про передбачуваний перебіг подій, OP_o	високий	5	14,29	5	11,11	позитивні 220,50 негативні 30,50	0,001
		середній	20	57,14	32	71,11		
		низький	10	28,57	8	17,78		
2.	Рівень очікуваного ставлення до учасників міжособистісної взаємодії, OC_o	високий	7	20,00	13	28,89	позитивні 660,00 негативні 35,00	0,381
		середній	22	62,86	28	62,22		
		низький	6	17,14	4	8,89		
3.	Рівень очікуваних результатів діяльності, OP_o	високий	7	20,00	11	24,44	позитивні 135,00 негативні 10,00	0,015
		середній	21	60,00	31	68,89		
		низький	7	20,00	3	6,67		

Продовж. табл. 4

4.	Рівень соціальних очікувань, РСО ₀	високий	7	20,00	17	37,78	позитивні 275,50 негативні 9,50	0,007
		середній	23	65,71	24	53,33		
		низький	5	14,29	4	8,89		

Примітка: T_n^* – сума позитивних рангів Т-критерія Вілкоксона; T_n^{**} – сума негативних рангів Т-критерія Вілкоксона.

Як видно з табл. 4, значущі позитивні зміни зафіксовано щодо показників обізнаності про передбачуваний перебіг подій ($T_n=220,50$; $p=0,001$), очікуваних результатів діяльності ($T_n=135,00$; $p=0,015$), рівня соціальних очікувань досліджуваних ($T_n=275,50$; $p=0,007$). Незначущими є позитивні зміни показника очікуваного ставлення до учасників міжособистісної взаємодії ($T_n=660,00$; $p=0,381$).

Результати дослідження експериментальної та контрольної групи після формульованого експерименту наведено в табл. 5.

Таблиця 5

Порівняння показників соціальних очікувань експериментальної та контрольної груп після формульованого експерименту (колектив торговельного центру)

№	Показник соціальних очікувань	Рівень соціальних очікувань	ЕГ* n=45		КГ** n=45		U-критерій Манна-Уїтні	Коеф. значущості, $p \leq 0,05$
			n	%	n	%		
1.	Рівень обізнаності про передбачуваний перебіг подій, ОП ₀	високий	5	11,11	4	8,89	721,00	0,018
		середній	32	71,11	34	75,55		
		низький	8	17,78	7	15,56		
2.	Рівень очікуваного ставлення до учасників міжособистісної взаємодії, ОС ₀	високий	13	28,89	13	28,89	923,50	0,117
		середній	28	62,22	31	68,89		
		низький	4	8,89	1	2,22		
3.	Рівень очікуваних результатів діяльності, ОР ₀	високий	11	24,44	12	26,67	675,50	0,006
		середній	31	68,89	31	68,89		
		низький	3	6,67	2	4,44		
4.	Рівень соціальних очікувань, РСО ₀	високий	17	37,78	18	40,00	688,50	0,009
		середній	24	53,33	25	55,56		
		низький	4	8,89	2	4,44		

Примітка: * ЕГ – експериментальна група; ** КГ – контрольна група.

Незначущими є позитивні зміни показника очікуваного ставлення до учасників міжособистісної взаємодії ($U=923,50$; $p=0,117$). Отже, отримані показники значущих позитивних змін у незалежних вибірках підтверджують ефективність програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості, і правомірність її застосування.

Програма «Школа лідера» апробована у приватній організації ТОВ «МАК «Монополія». Мета реалізації програми полягала в оптимізації розвитку соціальних очікувань студентів 2–4 курсів різних спеціальностей ХНТУ до професійної діяльності в організації. Успішні студенти були відібрані та об'єднані у проектну групу. Тренінгові заняття проводилися у другій половині дня, після традиційного навчання студентів, двічі на тиждень. Для учасників «Школи лідера»

умовами проекту було передбачене двотижневе стажування на майбутніх робочих місцях за рахунок організації, матеріальне заохочення та подальше повне або часткове працевлаштування, що додатково стимулювало їх до досягнення очікуваного результату. Часткове працевлаштування передбачало проектну зайнятість, що не суперечило правилам внутрішнього розпорядку організації. Досліджувані (n=24) пройшли психодіагностичний етап і приступили до реалізації програми, метою якої було формування, через тренінгові заняття, готовності учасників до майбутньої професійної діяльності, оптимізація розвитку соціальних очікувань стажерів, збагачення їх прикладними інструментами для вирішення поточних завдань, розширення уявлень про особливості професійної діяльності, формування позитивного очікуваного образу цієї діяльності.

Результати впровадження програми на основі порівняння показників соціальних очікувань досліджуваних до і після формувального експерименту наведено в табл. 6.

Таблиця 6

Порівняння показників соціальних очікувань експериментальної групи до і після формувального експерименту (проектна група)

№	Показник соціальних очікувань	Рівень соціальних очікувань	До експерименту n=24		Після експерименту n=24		Т-критерій Вілкоксона (сума рангів), $T_p, * T_n^{**}$	Коеф. значущості, $p \leq 0,05$
			n	%	n	%		
1.	Рівень обізнаності про передбачуваний перебіг подій, ОП ₀	високий	6	25,00	9	37,50	позитивні 66,00 негативні 0,00	0,003
		середній	16	66,67	15	62,50		
		низький	2	8,33	0	0,00		
2.	Рівень очікуваного ставлення до учасників міжособистісної взаємодії, ОС ₀	високий	5	20,83	4	16,67	позитивні 13,00 негативні 42,00	0,134
		середній	18	75,00	18	75,00		
		низький	1	4,17	2	8,33		
3.	Рівень очікуваних результатів діяльності, ОР ₀	високий	7	29,17	10	41,67	позитивні 66,00 негативні 0,00	0,003
		середній	17	70,83	14	58,33		
		низький	0	0,00	0	0,00		
4.	Рівень соціальних очікувань, РСО ₀	високий	16	66,67	18	75,00	позитивні 91,00 негативні 0,00	0,001
		середній	8	33,33	6	25,00		
		низький	0	0,00	0	0,00		

Примітка: T_p^* – сума позитивних рангів Т-критерія Вілкоксона; T_n^{**} – сума негативних рангів Т-критерія Вілкоксона.

Порівняння показників соціальних очікувань експериментальної групи до і після формувального експерименту підтвердило ефективність програми тренінгових занять «Школа лідера». Констатовано значущі позитивні зміни показників обізнаності про передбачуваний перебіг подій ($T_p=66,00$; $p=0,003$), очікуваних результатів діяльності ($T_p=66,00$; $p=0,003$) та рівня соціальних очікувань досліджуваних ($T_p=91,00$; $p=0,001$). Незначущими є позитивні зміни показника очікуваного ставлення до учасників міжособистісної взаємодії ($T_p=13,00$; $p=0,134$).

Зазначимо, що третя експериментальна група не стала виключенням і продемонструвала схожі результати порівняння параметрів соціальних очікувань особистості з двома попередніми. Маємо підстави стверджувати, що формувальні впливи програми тренінгових занять «Школа лідера» сприяли оптимізації розвитку соціальних очікувань студентів ХНТУ до професійної діяльності на майбутніх робочих місцях. Позитивним результатом впровадження програми вважаємо запрошення найкращих 13 учасників на стажування з подальшим працевлаштуванням.

Отже, результати впровадження програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості показали високий рівень валідності розроблених діагностичних процедур та методів формувального впливу. Ефективність запропонованої програми доведена позитивними змінами у показниках рівня сформованості соціальних очікувань експериментальних груп – студентської ($T_{п}=295,50$; $T_{н}=4,50$; $p=0,000$); торгівельного колективу ($T_{п}=274,50$; $T_{н}=9,50$; $p=0,007$); проектної ($T_{п}=91,00$; $T_{н}=0,00$; $p=0,001$): підвищенням показників властивостей соціальних очікувань, таких як активність ($p=0,008-0,043$, при $p \leq 0,05$), відкритість ($p=0,004-0,026$, при $p \leq 0,05$) та адекватність ($p=0,003-0,018$, при $p \leq 0,05$); зростанням показників суб'єктного контролю у сфері виробничих стосунків ($p=0,011-0,028$, при $p \leq 0,05$) та зростанням показників загальної інтернальності ($p=0,034-0,048$, при $p \leq 0,05$); підвищенням показників загальної осмисленості життя ($p=0,027-0,33$, при $p \leq 0,05$); зростанням орієнтації на цілі в житті ($p=0,007-0,048$, при $p \leq 0,05$) та результативність життя ($p=0,034-0,042$, при $p \leq 0,05$).

Створена програма оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань для кожної експериментальної групи, з урахуванням особливостей їхньої діяльності та функціонального призначення, є дієвим і ефективним засобом формування рівнів соціальних очікувань та їх параметрів. Програма оптимізації розвитку та психокорекції сприяла розгляду досліджуваного як суб'єкта поведінки і діяльності, здатного розвивати свій внутрішній суб'єктивний світ, змінювати ставлення до себе і оточуючих; вона забезпечувала цілеспрямоване планування, побудову і перетворення суб'єктом власних дій, вчинків у відповідності з особистісно значущою метою та актуальними потребами.

ВИСНОВКИ

У роботі представлено нове вирішення проблеми психології соціальних очікувань особистості. Узагальнення отриманих у дисертаційній роботі результатів дозволило сформулювати такі висновки:

1. Проведений теоретичний аналіз дозволив розглянути проблему соціальних очікувань як базового психологічного механізму саморегуляції поведінки особистості, складової ціннісно-сміслової сфери особистості, комунікативно-рольової взаємодії. Соціальні очікування проаналізовано в теоріях мотивації особистості та розкрито прикладні аспекти їх дослідження.

Обґрунтовано визначення соціальних очікувань особистості як процесу психічної регуляції поведінки, який забезпечується когнітивною, емоційною та поведінковою готовністю особистості до передбачуваного перебігу подій. Показано,

що когнітивна, емоційна та поведінкова готовність супроводжується здатністю особистості до соціальних контактів, дій, вчинків. Реалізація цієї готовності забезпечує перехід від біологічного до соціального, від індивіда до індивідуальності, до особистості. Констатовано, що дослідження соціальних очікувань як психічного процесу, стану і властивості утворює основний понятійний базис, на якому будується психологія соціальних очікувань особистості.

2. Обґрунтовано методологічну базу вивчення соціальних очікувань особистості та проведено їх аналіз в системі регуляції соціальної поведінки особистості; розкрито сутність і науково обґрунтовано внутрішні детермінанти досліджуваного феномену. Соціальні очікування розглянуто як процес конструювання і відтворення соціальної дійсності, процес психічної регуляції поведінки, як процес відображення і конструювання соціальної дійсності, що реалізується механізмами інтеріоризації та екстеріоризації, інтерналізації, екстерналізації та об'єктивації, рефлексії, ідентифікації та стереотипізації. Доведено, що варіативність реакцій на конкретний перебіг подій чи участь в міжособистісній взаємодії сприяє утворенню і розвитку складної розгалуженої системи соціальних очікувань особистості, яка вибудовується в ієрархічному порядку, утворюючи так зване «дерево соціальних очікувань особистості».

Встановлено, що соціальні очікування особистості є важливим соціально-психологічним чинником, який через систему функцій та психологічних механізмів сприяє розвитку та становленню особистості, і в той же час призупиняє, стримує цей розвиток, що призводить до стагнації, деформації, емоційного вигорання й навіть до її деградації.

3. Розроблено соціально-психологічну концепцію соціальних очікувань особистості. Показано, що конструювання моделі очікуваного майбутнього є побудованим особистістю проектом результату, тобто своєрідним передбаченням, яке реалізується через прогностичну та контрольну функції соціальних очікувань.

Побудовано структурно-функціональну схему взаємозв'язку соціальних очікувань особистості з іншими процесами психічної регуляції поведінки. Показано, що соціальні очікування особистості забезпечують довільну регуляцію соціальної поведінки. Встановлено, що соціальні очікування особистості є регулятором соціально-психологічної реальності, складовою системи соціальної поведінки особистості, яка перебуває в органічному взаємозв'язку з соціальними нормами. Зазначено, що перманентна трансформація соціальних очікувань особистості у соціальні норми і зворотній вплив соціальних норм на її соціальні очікування утворюють двосторонній механізм регуляції соціальної поведінки особистості.

Структурно-функціональна модель соціальних очікувань особистості розглянута в єдності таких складових: соціально-психологічних особливостей обізнаності особистості про передбачуваний перебіг подій, соціально-психологічних особливостей ставлення особистості до учасників міжособистісної взаємодії та соціально-психологічних особливостей регуляції особистістю очікуваних результатів діяльності.

4. Розроблено психодіагностичний інструментарій дослідження соціальних очікувань особистості, зокрема створено опитувальник «Рівень соціальних

очікувань». Проведені процедури стандартизації та апробації опитувальника показали достатні показники валідності, ретестової надійності, що дозволяє використовувати створений опитувальник як засіб дослідження соціальних очікувань особистості, конструювання моделі очікуваного майбутнього.

Емпірично виявлено особливості соціальних очікувань особистості різних груп досліджуваних. З'ясовано взаємозв'язки та взаємозалежності між показниками соціальних очікувань, суб'єктного контролю, смисложиттєвих орієнтацій, мотиваційної структури особистості, властивостей соціальних очікувань та експектометричних ознак очікувань особистості за допомогою кореляційного аналізу. Встановлено, що осмисленість життя людини як внутрішня однорідна структура, яка пов'язує минуле з теперішнім, а теперішнє з майбутнім, є поєднанням цілі, процесу і результату. СENS життя людини і те, чого вона чекає, пов'язаний з осмисленістю життя та рівнем її соціальних очікувань.

З'ясовано, що мотиваційна структура особистості, а саме її індивідуальний профіль є відображенням всіх особливостей взаємозв'язків з параметрами соціальних очікувань. Оцінюючи себе і свої дії, у досліджуваного актуалізуються потреби, серед яких превалюють пізнавальні, соціальні, потреби самоповаги. На базі цих потреб суб'єкт оцінює значущість і складність завдання, планує витрати ресурсів (час, зусилля), складає прогностичну оцінку своєї діяльності і доволно регулює процес конструювання моделі очікуваного майбутнього.

Обґрунтовано, що соціально-особистісні детермінанти, рівень самоорганізації навчально-професійної діяльності та соціокультурний простір визначальним чином впливають на типізацію соціальних очікувань людини. Наочні таксономії дозволили виокремити детермінанти типів (реалістичного, пасивноосмисленого, поміркованого, активноосмисленого, нереалістичного) соціальних очікувань досліджуваних, розкрити змістові особливості й умови їх утворення.

5. Методологічну основу побудови програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості склала верифікована система принципів системно-генетичного, особистісно-діяльнісного, вчинкового підходів до оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань, гуманістична теорія самоактуалізації і самореалізації, теорія саморегуляції діяльності та поведінки особистості. Програма поєднала психодіагностичний, розвивально-корекційний та контрольний етапи.

Змістово-процесуальними засадами побудови програми слугували: орієнтація на досліджуваного як суб'єкта навчальної, професійної та проектної діяльності; суб'єкт-суб'єктні відносини, взаємини між досліджуваними і особами, які впливають на них; системність організації та створення розвивального середовища (актуалізаційний характер взаємин, комплексне поєднання різних видів діяльності, єдність розвитку, навчання, виховання, самовдосконалення); поєднання системи формувальних впливів (дидактичне оснащення, розвивальні заходи, психокорекційні прийоми та неупереджений контроль); саморегуляційний зміст діяльності досліджуваного як свідоме, цілеспрямоване планування власних дій, вчинків у відповідності з особистісно значущою метою та актуальними потребами сьогодення.

6. Результати впровадження програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості показали високий рівень валідності розроблених діагностичних процедур та методів формувального впливу. Ефективність запропонованої і реалізованої в експериментальних групах програми доведена позитивними змінами у таких показниках: підвищенні рівня сформованості соціальних очікувань; активності, відкритості та адекватності соціальних очікувань; суб'єктному контролю у сфері виробничих відносин; загальній інтернальності; загальній осмисленості життя; орієнтації на цілі в житті та результативності життя.

Показано, що оптимізація розвитку та психокорекції соціальних очікувань є важливим складником в системі підготовки фахівців. Отримані знання, навички конструктивної міжособистісної взаємодії, вміння планувати, прогнозувати перебіг подій, поєднувати толерантність і вимогливе ставлення до учасника взаємодії, узгоджувати власні дії з діями інших членів, зокрема навчальної групи, виробничого колективу, тимчасово створеної проектної групи – позитивно вплинули на рівень суб'єктного контролю, загальну осмисленість життя, орієнтацію на цілі та результативність життя.

Перспективи подальшого дослідження. Запропоноване у дисертаційній роботі тлумачення психологічної сутності соціальних очікувань особистості, а також методів і шляхів їх вивчення, не є вичерпним. Воно може бути продовженим у напрямку конструювання особистістю моделі очікуваного майбутнього. Серед перспективних напрямків вбачаємо також дослідження соціальних очікувань на різних етапах соціалізації особистості, у контексті відображення і конструювання соціальної дійсності. Заслуговує на увагу і гендерний аспект вивчення проблеми соціальних очікувань особистості.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях автора:

Монографії:

1. Попович І. С. Соціально-психологічні очікування в людських взаєминах : монографія / І. С. Попович. – Херсон : ВАТ «ХМД», 2009. – 240 с.

2. Попович І. С. Соціально-психологічні очікування як детермінанта психологічної культури особистості / І. С. Попович // Психологічна культура: види, інваріанти, розвиток : монографія / кол. авт., відп. ред. Г. Є. Улунова. – Суми : ВВП «Мрія», 2014. – С. 104–120.

3. Попович І. С. Соціальні очікування як чинник професійної культури особистості / І. С. Попович // Професійна культура: сутність, фахові особливості, розвиток : колективна монографія / кол. авт. ; відп. ред. Г. Є. Улунова. – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. – С. 21–36.

4. Попович І. С. Психологічні виміри соціальних очікувань особистості : монографія / І. С. Попович. – Херсон : ПАТ «ХМД», 2017. – 504 с.

Навчально-методичні посібники:

5. Попович І. С. Оптимізація розвитку соціально-психологічних очікувань у студентській групі : навч.-метод. посіб. / І. С. Попович. – Херсон : ВАТ «ХМД», 2013. – 204 с.

Статті у наукових фахових виданнях:

6. Попович І. С. Експектометрія – методика дослідження соціально-психологічних очікувань / І. С. Попович // Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / За ред. академіка С. Д. Максименка. – К. : ВД «ТРОЯ», 2008. – Вип. 36. – С. 275–284.

7. Попович І. С. Самооцінка як критерій соціально-психологічних очікувань / І. С. Попович // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К. : «ГНОЗІС», 2010. – Т. XII, Ч. 3. – С. 326–333.

8. Попович І. С. Мотиваційний компонент соціально-психологічних очікувань / І. С. Попович // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К. : «ГНОЗІС», 2011. – Т. XIII, Ч. 4. – С. 290–297.

9. Попович І. С. Типологічні особливості очікувань / І. С. Попович // Науковий вісник Херсонського державного університету : зб. наук. праць ХДУ. – Серія : психологічні науки / За ред. О. Є. Блинової. – Херсон : ВД «Гельветика», 2014. – Вип. 1. – Т. II. – С. 64–70.

10. Попович І. С. Феноменологія соціальних очікувань особистості / І. С. Попович // Проблеми політичної психології : зб. наук. праць / Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України ; редакційна колегія : Л. А. Найдьонова, Л. Г. Чорна, І. Г. Батраченко [та ін.]. – К. : Міленіум, 2014. – Вип. 1 (15). – С. 3–10.

11. Попович І. С. Регулятивна функція соціальних очікувань особистості / І. С. Попович // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К. : «ГНОЗІС», 2014. – Т. XVI, Ч. 1, 2. – С. 165–173.

12. Popovych I. S. Social expectations – a basic component of the system of adjusting of social conduct of a person / I. S. Popovych // Australian Journal of Scientific Research, «Adelaide University Press». Adelaide, 2014. – No. 2. (6) (July – December). – Vol. III. – P. 393–398. [In Ukrainian].

13. Попович І. С. Конструювання особистістю моделі очікуваного майбутнього / І. С. Попович // Науковий вісник Херсонського державного університету : зб. наук. праць ХДУ. – Серія : психологічні науки / За ред. О. Є. Блинової. – Херсон : ВД «Гельветика», 2015. – Вип. 6. – С. 145–154.

14. Попович І. С. Роль соціальних очікувань в саморегуляції поведінки особистості / І. С. Попович // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – Вип. 28. – С. 481–490.

15. Попович І. С. Семантичний аналіз наукової категорії «соціальні очікування» / І. С. Попович // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – Вип. 29. – С. 528–538.

16. Попович І. С. Напрямки дослідження соціальних очікувань особистості : теоретико-методологічний аналіз / І. С. Попович // Педагогіка та психологія : науковий вісник Чернівецького національного університету. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. – Вип. 743. – С. 195–202.

17. Попович І. С. Науково-категорійний аналіз поняття «соціальні очікування» / І. С. Попович // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка. – Т. 11 : Психологія особистості. Психологічна допомога особистості : Вип. 12 / Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України – К. : Фенікс, 2015. – С. 398–408.

18. Popovych I. S. Social expectations: types, functions and mechanisms / I. S. Popovych // Harvard Journal of Fundamental and Applied Studies, «Harvard University Press», 2015. – № 1 (7) (January – June). – Vol. XIII. – P. 152–159. [In Ukrainian].

19. Попович І. С. Соціальні очікування в людських взаєминах / І. С. Попович // Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова : наук. журнал. – Серія : Психологія. – Одеса : Астропринт, 2015. – Т. 20. – Вип. 2 (36), Ч. 2 – С. 144–153.

20. Попович І. С. Роль соціально-психологічних очікувань у професійному становленні та розвитку особистості / І. С. Попович // Зб. наук. праць : філософія, соціологія, психологія Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ : Вид-во ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2015. – Вип. 20, Ч. 2. – С. 213–220.

21. Попович І. С. Концептуальні положення дослідження соціальних очікувань особистості / І. С. Попович // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка. – Т. IX, Вип. 10. – К. : Фенікс, 2016. – С. 277–288.

22. Popovych I. S. Applied research aspect of social expectations of personality in english scientific literature / I. S. Popovych // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G. S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S. D. Maksymenko, L. A. Onufriieva. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2016. – Issue 31. – P. 355–366.

23. Попович І. С. Психологічний аналіз структурно-функціональної моделі соціальних очікувань особистості / І. С. Попович // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка. – Т. 9, Вип. 9 / Інститут психол. імені Г. С. Костюка НАПН України. – К. : Талком, 2016. – С. 420–431.

24. Popovych I. S. Theoretical and methodological basis of optimizing program of development and social correction of expectations of personality [Попович І. С. Теоретико-методологічне обґрунтування програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості] / I. S. Popovych // Fundamental and Applied Researches In Practice of Leading Scientific Schools. – № 5(17), 2016. – P. 158–163. [In Ukrainian].

25. Попович І. С. Соціальні очікування особистості як процес психічної регуляції поведінки / І. С. Попович // Психологічні перспективи : зб. наук. праць Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, Ін-ту соціальної і політичної психології НАПН України / за наук. ред. М. М. Слюсаревського, Л. В. Засекіної. – Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2016. – Вип. 27. – С. 184–194.

26. Попович І. С. Соціальні очікування особистості як регулятор соціально-психологічної реальності / І. С. Попович // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психол. імені Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка. – Т. 1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія : Вип. 44 / Інститут психол. імені Г. С. Костюка НАПН України – К. : Фенікс, 2016. – С. 138–143.

27. Попович І. С. Визначення типів соціальних очікувань методом кластерного аналізу / І. С. Попович // Науковий вісник Херсонського державного університету : зб. наук. праць ХДУ. – Серія : психологічні науки / за ред. О. Є. Блинової. – Херсон : ВД «Гельветика», 2017. – Вип. 1. – Т. II. – С. 160–166.

28. Попович І. С. Досвід створення й апробації методики «Рівень соціальних очікувань» («РСО») / І. С. Попович // Психологічні перспективи : зб. наук. праць Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, Ін-ту соціальної і політичної психології НАПН України / за наук. ред. М. М. Слюсаревського, Л. В. Засекіної. – Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2017. – Вип. 29. – С. 208–221.

29. Попович І. С. Оцінка ефективності впровадження програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості [Електронний ресурс] / І. С. Попович // Психологічний часопис : зб. наук. праць / За ред. С. Д. Максименка. – К.: Ін-т. психол. імені Г. С. Костюка НАПН України, 2017. – № 2(6). – Вип. 6. – С. 70–87.

Статті у матеріалах науково-практичних конференцій та інших виданнях:

30. Попович І. С. Соціально-психологічні очікування як складова самосвідомості особистості / І. С. Попович // Педагогічні науки : зб. наук. праць / ред. кол. Є. С. Барбіна, В.Л. Федяєва [та ін.]. – Херсон : Вид-во Херсонського державного університету, 2009. – Вип. 54. – С. 198–203.

31. Попович І. С. Експектометрія як методика вивчення групових динамічних процесів малої групи / І. С. Попович // Педагогічні науки : зб. наук. праць / ред. кол. Є. С. Барбіна, В. Л. Федяєва [та ін.]. – Херсон : Вид-во Херсонського державного університету, 2012. – Вип. 62. – С. 385–390.

32. Попович І. С. Психологічний аспект соціальних очікувань / І. С. Попович // Пріоритетні напрями розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 19–20 верес. 2014 р., м. Одеса. – Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2014. – С. 17–20.

33. Попович І. С. Самооцінка – стрижневий компонент соціальних очікувань особистості / І. С. Попович // Актуальні питання сучасної педагогіки та психології : наукові дискусії : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 26–27 верес. 2014 р., м. Львів. – Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2014. – С. 55–58.

34. Popovych I. S. Social expectations in primary school age / I. S. Popovych // Proceedings of the 2nd International Academic Congress «Fundamental Studies in America, Europe, Asia and Africa», 27 Sept. 2014, USA, New-York. – Vol. II, «Columbia Press». – New-York, 2014. – P. 176–180. [In Ukrainian].

35. Попович І. С. Роль соціально-психологічних очікувань у професійному становленні та розвитку особистості / І. С. Попович // Духовність у становленні та розвитку особистості : Матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., 9–11 жовт. 2014 р., м. Івано-Франківськ. – К. ; Івано-Франківськ : Вид-во ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2014. – С. 570–579.

36. Popovych I. S. Transformation function of social expectations of a person / I. S. Popovych // Proceedings of the 1st International Academic Congress «Fundamental and Applied Studies in the Pacific and Atlantic Oceans countries», 25 Oct. 2014, Japan, Tokyo. – Vol. I, «Tokyo University Press». – Tokyo, 2014. – P. 582–585. [In Ukrainian].

37. Попович І. С. Психологічні особливості соціальних очікувань особистості / І. С. Попович // Особистість у сучасному світі : Матеріали III Всеукраїнського психологічного конгресу за між нар. уч., 20–22 лист. 2014 р., м. Київ / За заг. ред. С. Д. Максименка. – К. : ВД «ТРОЯ», 2014. – С. 198–201.

38. Попович І. С. «НОМО SPERATOR» / І. С. Попович // Чинники розвитку психологічних та педагогічних наук у XXI столітті : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 21–22 лист. 2014 р., м. Одеса. – Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2014. – С. 20–22.

39. Popovych I. S. Psychological diagnosis of social expectations of the individual / I. S. Popovych // Фундаментальные и прикладные исследования в практиках ведущих научных школ : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 24–26 груд. 2014 р., м. Київ. – 2015. – № 1 Book; URL: fund-issled-intern.esrae.ru/10-149 [In Ukrainian].

40. Попович І. С. Соціальні очікування в кризових умовах та критичних ситуаціях життя / І. С. Попович // Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя : Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., 19–20 лют. 2015 р., м. Суми / За ред. С. Б. Кузікової та ін. – Суми : Вид-во СДУ імені А. С. Макаренка, 2015. – С. 76–79.

41. Попович І. С. Соціальні очікування в саморегуляції поведінки особистості / І. С. Попович // Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин: Матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., 23 квіт. 2015 р., м. Кам'янець-Подільський / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський, 2015. – С. 114–116.

42. Попович І. С. Соціальні очікування учасника АТО / І. С. Попович // Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя : Матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф., 18–19 лют. 2016 р., м. Суми / За ред. С. Б. Кузікової, І. М. Щербакової та ін. – Суми : Вид-во СДУ імені А. С. Макаренка, 2016. – С. 76–79.

43. Попович І. С. Роль соціальних очікувань особистості у формуванні громадянської компетентності [Електронний ресурс] / І. С. Попович // Актуальні питання формування та розвитку громадянських компетентностей в Україні

(Швейцарсько-український проект «Розвиток громадянських компетентностей в Україні – DOCCU») : Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. за міжнар. уч., 17–18 берез. 2016 р., м. Київ / За заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, Н. Г. Протасової, Ю. О. Молчанової. – К. : «Основа», НАДУ при Президентові України, 2016. – С. 206–210.

44. Попович І. С. Експериментальні дослідження соціальних очікувань особистості в англomовній науковій літературі / І. С. Попович // Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин : Матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., 23 квіт. 2016 р., м. Кам'янець-Подільський / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2016. – С. 73–75.

45. Попович І. С. Соціальні очікування як чинник професійного становлення менеджера освітньої галузі / І. С. Попович // Підготовка менеджерів освітньої галузі в умовах децентралізації управлінських структур: світовий досвід : Матеріали Всеукр. (за міжнар. уч.) наук.-практ. конф., 10–11 лист. 2016 р., м. Херсон. – Херсон : ВД «Гельветика», 2016. – С. 141–143.

46. Попович І. С. Роль соціальних очікувань у формуванні професійної культури особистості / І. С. Попович // Професійна культура фахівця: сутність, реалії, перспективи : Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., 23–24 лист. 2016 р., м. Суми. – Суми : ФОП Цьома С. П., 2016. – С. 34–37.

АНОТАЦІЇ

Попович І. С. Психологія соціальних очікувань особистості. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля МОН України. – Северодонецьк, 2017.

У дисертації розглянуто основні теоретико-методологічні проблеми соціальних очікувань особистості. Визначено, що соціальні очікування особистості є процесом психічної регуляції поведінки, процесом і результатом відображення, конструювання соціальної дійсності.

Розроблено й обґрунтовано соціально-психологічну концепцію соціальних очікувань особистості. Побудовано структурно-функціональну модель соціальних очікувань особистості, яка відображена структурними складовими соціально-психологічних особливостей обізнаності про передбачуваний перебіг подій, очікуваного ставлення особистості до учасників міжособистісної взаємодії та регуляції особистістю очікуваних результатів діяльності.

Здійснено методологічне обґрунтування ходу та процедури емпіричного дослідження змістових психологічних параметрів, запропоновано типи соціальних очікувань особистості: реалістичний, пасивноосмислений, поміркований, активноосмислений та нереалістичний.

Обґрунтовано змістово-процесуальні засади реалізації програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості. Розроблено та проведено апробацію запропонованої програми у торговельному колективі, студентській, проектній групах і доведено її ефективність.

Ключові слова: соціальні очікування особистості, модель очікуваного майбутнього, функції соціальних очікувань, властивості соціальних очікувань, рівень соціальних очікувань, оптимізація розвитку соціальних очікувань.

Попович И. С. Психология социальных ожиданий личности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук по специальности 19.00.05 – социальная психология; психология социальной работы. – Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля МОН Украины. – Северодонецк, 2017.

В диссертации рассмотрены основные теоретико-методологические проблемы социальных ожиданий личности. Определено, что социальные ожидания личности являются процессом психической регуляции поведения, процессом и результатом отражения, конструирования социальной реальности.

Разработана и обоснована социально-психологическая концепция социальных ожиданий личности. Построена структурно-функциональная модель социальных ожиданий личности, которая отражена структурными составляющими социально-психологических особенностей осведомленности личности о предполагаемом ходе событий, социально-психологических особенностей ожидаемого отношения личности к участникам межличностного взаимодействия и социально-психологических особенностей регуляции личностью ожидаемых результатов деятельности.

Осуществлено теоретико-методологическое обоснование хода и процедуры эмпирического исследования содержательных психологических параметров и предложено типы социальных ожиданий личности: реалистический, пассивноосмысленный, умеренный, активноосмысленный и нереалистический.

Обоснованы содержательно-процессуальные основы реализации программы оптимизации развития и психокоррекции социальных ожиданий личности. Разработана и проведена апробация предложенной программы в торговом коллективе, студенческой, проектной группах и доказана ее эффективность.

Ключевые слова: социальные ожидания личности, модель ожидаемого будущего, функции социальных ожиданий, свойства социальных ожиданий, уровень социальных ожиданий, оптимизация развития социальных ожиданий.

Popovych I. S. Psychology of social expectations of personality. – Manuscript.

Thesis for the degree of doctor of psychological science, on specialty 19.00.05 – social psychology; psychology of social work. – Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University Ministry of Education and Science of Ukraine. – Severodonetsk, 2017.

Principal theoretical and methodological problems of social expectations of personality have been considered in the doctoral thesis. Scientific-categorical analysis of problem has been realized: genus-species relationships have been established, retrospective and semantic analyzes have been realized, essential features of research areas, concepts of social expectations personality have been formulated. A definition of the studied phenomenon is suggested: social expectations of personality is a mental

process of regulation of behavior, provided by cognitive, emotional and behavioral willingness of an individual to the predictable course of events.

It is grounded that the study of social expectations as mental process, state and property constitutes a basic conceptual basis on which psychology of social expectations of personality is constructed. Theoretical and methodological base of the research of psychology of social expectations of personality has been laid down; the areas of the scientific research have been outlined.

Social expectations in the system of regulation of social behavior of personality have been analyzed, essence has been outlined and it has been scientifically substantiated internal determinants of the studied phenomenon. The definition of social expectations of personality as a process and outcome of reflection, construction of social reality, implemented by mechanisms of interiorization and exteriorization, internalization, externalization and objectification, reflection, identification and stereotyping has been given. It has been established that expectations of personality is an important socio-psychological factor that through the functions and psychological mechanisms contributes to the development and formation of personality, and at the same time suspends, hinders its development, which can lead to stagnation, deformation, emotional burnout and even degradation.

Theoretical and methodological grounding of expected future models has been defined. It is proved that the design model of expected future – is a project result built by an individual, in other words a peculiar anticipation that is realized through predictive and control functions of social expectations of personality.

It has been constructed structural and functional model of social expectations of personality. It has been established that the social and psychological characteristics of personal awareness about predictable course of events, social and psychological characteristics of the personality attitude towards the participants of interpersonal interaction and socio-psychological characteristics of the regulation by personality of the expected results are structural components that imitate internal organization of object prototype, structural-functional model of social expectations of personality.

Theoretical and empirical justification of the course and procedure of experimental research of semantic parameters of social expectations of personality has been apprehended.

The methodological basis of optimizing program of development and psychocorrection of social expectations of personality was formed by a verified system of principles of system-genetic, personality-active and practical approaches to optimization of development and psychocorrection of social expectations, humanistic theory of self-actualization and self-realization, self-control theory of activity and behavior of personality. The program united psychodiagnostic, developing and remedial and control stages.

It is shown, that optimization of correction and social expectations is an important element in the system of training. Obtained knowledge, skills of constructive interpersonal interaction, ability to plan, to predict the course of events, to combine tolerance and demanding attitude towards participants of interaction, to coordinate their actions with other members, including a training team, production team, temporarily established project

team, have positively influenced on the level of subjective control, have increased psychological readiness of a young professional, have contributed to stabilizing the socio-psychological climate in the future workplace.

Key words: social expectations of personality, expected future model, functions of social expectations, properties of social expectations, level of social expectations, optimization of social expectations.

Підписано до друку 19.10.2017 р.
ф.60х90/16, ум. др. арк. 1,9
Зам. 19/10/17-797/4, накл. 100 пр.
Друкарня Прінт Квік
м. Київ, вул. Леонтовича 9, оф. 65
т. (044) 235-0009, 235-7528